

WIESŁAW DŁUGOKEŃCI
Instytut Historii
Uniwersytetu Gdańskiego

ELŻBIETA KOWALCZYK
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Warszawskiego

Kwartalnik Historyczny
Rocznik CXI, 2004, 1
PL ISSN 0023-5903

NIEZNANE OPISY GRANICY MAZOWIECKO-KRZYŻACKIEJ CZ. II: GRANICA KOMTURSTWA BAŁGIJSKIEGO (PROKURATORSTWO PISKIE I EŁCKIE)

Ta część granicy państwowej między Mazowszem a państwem zakonu krzyżackiego, która biegnie północnym obrzeżem Wysoczyzny Kolneńskiej, została również wyznaczona 8 listopada 1343 r. w Bratianie¹. Granica podążająca puszczą na wschód od Orzyca dochodziła do ujścia Wincenty do Pisy (na tym odcinku nie wymieniono żadnych elementów topograficznych) i dalej szła Wincentą do jej źródeł, stąd do źródeł Chojny² (prawego dopływu Wisy) i dalej „quanto directius ire potest” do (kamiennego) brodu na rzece Łek (Ełk), a następnie „abinde directe eundo usque ad fluvium dictum Bebra” (Biebrza) i tą rzeką do źródeł (które znajdują się około 18 km od Grodna)³. Sporządzone przez Zakon wcześniejsze, opublikowane opisy tej części granicy, pochodzące z pierwszej połowy XIV w., ukazywały bardzo zróżnicowany jej przebieg, najczęściej jednak przesuwaly ją na południe na linię ujścia Skrody lub Łabny do Pisy (choć pojawia się też ujście Wincenty), bieg Skrody, nie w pełni poddającą się identyfikacji rzekę o nazwie „Gumere/Cumero/Comorow” (zapewne górna Gręska⁴ lub mniej pewnie Kubra, prawe dopływy Wisy) oraz wymiennie ujście Łeku lub Wisy do Biebrzy⁵.

¹ *Preussisches Urkundenbuch* (dalej cyt. PrU), t. 3, z. 2, wyd. H. Koeppen, Marburg 1958, nr 615; *Nowy Kodeks Dyplomatyczny Mazowsza, cz. 2: Dokumenty z lat 1248-1355* (dalej cyt. NKDM 2), wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, przy współudziale K. Pacuskiego i H. Wajsa, Wrocław 1989, nr 259.

² Rzeka ta występuje w mazowieckich źródłach także pod nazwą Lodwigówki, por. E. Kowalczyk, *Topografia granicy mazowiecko-krzyżackiej w świetle ugody granicznej z listopada 1343 roku*, KH 99, 1992, 1, s. 52-53.

³ Dla dalszych naszych rozważań istotne znaczenie mają dwa przytoczone fragmenty opisu granicy z 1343 r., mówiące o Chojnie i Łeku. Oto, wbrew starszej literaturze przedmiotu, nie wynika z nich, że granica poprowadzona została Chojną i Łekiem, a wyłącznie, że szła prosto od źródeł Chojny do brodu na rzece Łek, bez podania jego lokalizacji, a następnie od tego brodu nie Łekiem, a prosto do Biebrzy. To nowe odczytanie tekstu ugody umożliwi nam zrozumienie istoty sporu granicznego, który po kilkudziesięciu latach rozgorzał między Zakonem a Mazowszem, oraz mazowieckich żądań terytorialnych do obszaru na lewym brzegu Łeku wysuwanych pod adresem Zakonu.

⁴ Wissa miała dwa dopływy o tej nazwie, górny uchodzący koło Wąsoszy i dolny, uchodzący koło Łojów.

⁵ PrU, t. 2, z. 4, wyd. M. Hein, Königsberg 1939, nr 882; t. 3, z. 1, wyd. M. Hein, Königsberg 1944, nr 417, 418; t. 3, z. 2, nr 613. Przy wydawaniu tych dokumentów popełniono kilka pomyłek w identyfikacji poszczególnych hydronimów, inne zaś pominięto; NKDM 2, nr 212,

Podjęta przez Kazimierza Wielkiego w 1360 r. próba umocnienia włości polskiej (mazowieckiej) na ziemiach pojaćwieskich, przypadłych Mazowszu w wyniku ich wcześniejszego podziału między Mazowsze i Litwę⁶, przez wzniesienie grodu w Rajgrodzie, została udaremniona przez Zakon⁷. Zwierzchnictwo Mazowsza nad tym ostatnim obszarem nie było

247, 248, 257; Geheimes Staatsarchiv, Preussischer Kulturbesitz (dalej cyt. GSPK), XX. HA, Ordensfoliant (dalej cyt. OF) 270a, k. 76v–77, w: W. Długokęcki, E. Kowalczyk, *Opis granicy Mazowsza z państwem zakonu krzyżackiego z XIV w.*, KH 109, 2002, 2, s. 5–14.

⁶ W zawartym, rzekomo w 1358 r., porozumieniu mazowiecko–litewskim granicę przesunięto na linię łączącą Kamienny Bród z Rajgrodem i dalej prosto do Netty, skąd Netą i Biebrzą do Targowiska i dalej Biebrzą do ujścia Wielkiej Strugi („Vschewelikej strugi” — dziś jest to Brzozowa/Brzozówka, lewy dopływ Biebrzy). Następnie tą rzeką i dalej do źródeł Małej Sokołdy (dziś Czarnej), prawego dopływu Supraśli, skąd jej biegiem do Supraśli (prawego dopływu Narwi) i potem przez niezidentyfikowane Popielowe Siedlisko do ujścia Niewodnicy, prawego dopływu Narwi. Ustalono zatem, iż do Mazowsza będą należały tereny położone na lewym brzegu Łeku, aż po Rajgród i Netę, na północ od granicy mazowiecko–krzyżackiej w dotychczasowym rozumieniu aktu ugody z 1343 r. Identyfikacją wymienionych rzek i nazw zajęł się Aleksander Kamiński (*Pogranicze polsko–rusko–jaćwieskie między Biebrzą i Narwią*, „Rocznik Biaostocki” 4, 1963, s. 29–31). Targowisko, w dzisiejszym Starym Dolistowie, gm. Jaświły, lokalizuje Józef Maroszek (*Badania J. Wiśniewskiego dziejów Podlasia i Grodzieńszczyzny*, w: *Jerzy Wiśniewski (1928–1983)*, red. A. Dobroński, Łomża 2000, s. 21). Omawiany dokument w *Iura Masoviae terrestria. (1228–1471)* (dalej cyt. Iura) [oprac. J. Sawicki, t. 1, Warszawa 1972, nr 16] opublikowano bez słowa krytyki źródłowej, natomiast wydawcy w NKDM 3 (*Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000, nr 24) bez głębszego uzasadnienia, poza wskazaniem na typ pisma, uznali go za falsyfikat sporządzony w pierwszej połowie XV w. (przed 1434 r.). Bez żadnych zastrzeżeń posłużyli się nim np. Jerzy Wiśniewski (*Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, red. J. Antoniewicz, Białystok 1967, s. 39), a ostatnio Grzegorz Błaszczyk (*Dzieje stosunków polsko–litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, t. 1: *Trudne początki*, Poznań 1998, s. 95–96; por. K. Pacuski, *Uzupelnienia i sprostowania do cz. III Nowego Kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381*, St. Żr. 40, 2002, s. 173–174). Geneza mazowieckich pretensji do tego obszaru sięga sporu Kazimierza Kujawskiego z Zakonem o Połesze. Ugoda dotycząca podziału ziem jaćwieskich między Zakonem (2/3), Siemowitem I (1/6) i Danielem, księciem ruskim (1/6), zawarto w 1254 r. (NKDM 2, nr 20). W 1260 r. Siemowit I potwierdził swój udział w podboju tych ziem (NKDM 2, nr 41). Jest wielce prawdopodobne, że Siemowit wszedł w posiadanie swojej części (por. A. Kamiński, *Wizna na tle pogranicza polsko–rusko–jaćwieskiego*, „Rocznik Biaostocki” 1, 1961, s. 52–53) i konsekwencją tego było rozgraniczenie z 1358 r. i wydarzenia z 1360 r. Uznając dokument z 1358 r. za falsyfikat, trzeba jednak stwierdzić, iż jego autor mógł wykorzystać istniejące w kancelarii książąt płockich opisy tej części granicy, a zapewne i jakiś dokument ugody granicznej z Litwą, za czym przemawia treść dokumentu sporządzonego przy okazji wykupu ziem wiskiej z rąk krzyżackich w 1402 r. (Iura, nr 56) oraz wymowa części dokumentów omawianych w niniejszej pracy. Z dokumentu (PrU, t. 5, z. 2, wyd. K. Conrad, Marburg 1973, nr 894) sporządzonego po rozmowach pod Rajgrodem można wysnuć wnioski, że umowę graniczną z Litwą, zapewne właśnie w 1358 r., Mazowszanie zawarli nie tyle z Kiejstutem, ile z działającym w jego imieniu Patirkim, władającym w Grodnie, i jego synem Aleksandrem lub Iwanem. Patirka/Patryka, uważanego powszechnie w literaturze przedmiotu za syna Kiejstuta, ostatnio Jan Tęgowski (*Czytym synem był książę grodzieński Patryk?*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów spoteczności Polski średniowiecznej*, Toruń 1997, s. 59–67) uznał za syna Narymunta Giedyminowica. Następnie, 25 czerwca 1360 r., w Malborku potwierdzono przebieg rozgraniczenia z 1343 r. (PrU, t. 5, z. 2, nr 893), a na początku lipca w okolicy Rajgrodu doszło do spotkania mazowiecko–krzyżackiego. Spotkanie to było poprzedzone dwukrotną interwencją dyplomatyczną Zakonu i dopiero po niepowodzeniu rozmów zniesiono wznoszone umocnienie.

⁷ *Die Chronik Wigands von Marburg* (dalej cyt. Wigand), wyd. T. Hirsch, w: *Scriptores rerum Prussicarum* (dalej cyt. SRPr.), t. 2, wyd. T. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke, Leipzig 1863, s. 525; por. A. Kamiński, *Wizna*, s. 53–54. Po śmierci Bolesława III płockiego w sierpniu

zatem trwałe, a dalszy rozwój wypadków potwierdził, że pozycja jego książąt w rywalizacji o ziemię pojaćwieskie z Zakonem i Litwą była coraz słabsza.

2 grudnia 1382 r. w Brodnicy, książę Siemowit IV, za zgodą brata Janusza I, zastawił Zakonowi ziemię wiską. Granic zastawu jednak nie podano⁸. Następnie, 5 grudnia 1382 r., Janusz I potwierdził ustalenie rozgraniczenia między ziemią wiską a kasztelanią w Nowogrodzie, także bez określenia jego przebiegu⁹. Z wcześniejszego układu o podziale Mazowsza między Siemowita IV i Janusza I (25 II 1379) wynika, że południową granicę kasztelanii wiskiej tworzyła Narew do Siennicy, uchodzącej do Narwi koło Łomży¹⁰. W tym miejscu musiała się zaczynać granica z kasztelanią nowogrodzką, biegnąca na północ, w przybliżeniu działem wodnym Pisy i Wissy, do granicy Prus Krzyżackich. Zastawiona Zakonowi ziemia wiska została podporządkowana komturstwu ostródzkiemu, a w Wiźnie urzędował krzyżacki prokurator¹¹. Terytorium to stało się w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIV w. przedmiotem rywalizacji krzyżacko-litewskiej¹².

W latach dziewięćdziesiątych XIV w. Zakon podjął próbę umocnienia swojego panowania na ziemiach pojaćwieskich przez wydzielenie z komturstw bałgijskiego, brandenburskiego i królewieckiego, komturstwa ryńskiego (1393–1397), któremu prawdopodobnie podporządkowano także ziemię wiską¹³, jak też budując na jego terytorium, wkrótce zniszczony przez Litwinów, zamek Mettenburg, lokalizowany na terenie Augustowa¹⁴ albo koło wsi Dolistowo Stare, u ujścia Netty do Biebrzy¹⁵.

1351 r., ziemia wiska przeszła w ręce Kazimierza Wielkiego, który zastawił ją Siemowitowi III w latach 1355–1358, NKDM 2, nr 340. Przeprowadzone na Górze Zamkowej w Rajgrodzie w 1969 r. badania wykopaliskowe nie wykazały jednoznacznych śladów istnienia obiektu wznoszonego w 1360 r., D. Jaskanis, *Grodzisko w Rajgrodzie w świetle źródeł archeologicznych. Wyniki konserwatorskich badań zabezpieczających z 1969 roku*, „Biuletyn konserwatorski województwa podlaskiego”, z. 7, 2001, s. 174.

⁸ Iura, nr 26.

⁹ Ibidem, nr 27.

¹⁰ NKDM 3, nr 224, przy czym błędnie utożsamiono tu Siennicę z Siemnicą, lewym dopływem Orzyca. Jak wynika z dokumentu, tak oznaczoną ziemię wiską dzierżył ojciec obu książąt, Siemowit III, a zatem należy cofnąć to rozgraniczenie do okresu jej zastawienia przez Kazimierza Wielkiego w latach 1355–1358 (NKDM 2, nr 340, por. A. Wolff, *Ziemia łomżyńska w średniowieczu*, Łomża 1988, s. 11–12), a może i do okresu po śmierci Siemowita II, kiedy odziedziczył ją książę płocki Bolesław III.

¹¹ S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Rozwój — Przekształcenia — Kompetencje*, Toruń 2001, s. 164.

¹² Zob. M. Radoch, *Zarys działalności polityczno-dyplomatycznej książąt mazowieckich wobec państwa krzyżackiego w Prusach w latach 1385–1407*, Olsztyn 1998, zwłaszcza s. 30–40, 49–51, 56–59, 78–81, 86–90.

¹³ Tak przypuszcza Sławomir Józwiak (op. cit., s. 164).

¹⁴ Por. J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim*, s. 44–45.

¹⁵ J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią*, Białystok 2000, s. 16–18.

Żadna ze stron nie była w stanie uzyskać przewagi. Podjęte rokowania¹⁶, warunkowane w przypadku Litwy także innymi względami (ekspansja na Ruś), doprowadziły najpierw do zawarcia 23 kwietnia 1398 r. preliminarium w Grodnie, a następnie, 12 października 1398 r., do traktatu salińskiego i podziału ziem pojaćwieskich bez udziału Mazowsza. Granica biegła od wyspy salińskiej do rzeki Szeszupy, następnie do jej źródeł, stąd do rzeki Netty i nią aż do jej ujścia do Biebrzy „und der Biber czu folgen eine mile na(he) bis an die Nare (Narew) und von dannen obir den ort in die Nare”¹⁷. Tak więc od ujścia Netty do Biebrzy¹⁸ granica postępowała Biebrzą. Użyty w tekście niemieckim zwrot „obir den ort” i jego łaciński odpowiednik „directe” nawiązują najpewniej do zmiany kierunku biegu Biebrzy w okolicy Osowca, z prawie równoleżnikowego na południkowy¹⁹. Tak więc w traktacie salińskim obszar na lewym brzegu Biebrzy w całości przyznano Litwie.

W tej sytuacji Zakon zrezygnował z istnienia obszaru komturstwa ryńskiego²⁰. Wrócono do poprzedniego podziału. Zakon umocnił południowo-wschodnią rubież, budując zamek w Elku (1398 r.), podporządkowany komturstwu bałgijskiemu²¹. W jego zarządzie znalazła się zapewne ziemia wiska²². Proces utrwalania panowania litewskiego na lewym brzegu Biebrzy po 1398 r. nie jest dokładnie znany. W każdym razie już 1 stycznia 1407 r. był wzmiankowany starosta Witolda w Bielsku i Goniądzu²³.

W układzie salińskim, zaraz po nakreśleniu przebiegu granicy, znalazło się stwierdzenie, że gdyby Siemowit zechciał wykupić ziemię wiską, „das wir denne rechte greniczen sullen machen mit in noch glicher und

¹⁶ Rokowania te (rozejmy i zawieszenia broni) trwały już od stycznia 1397 r., por. S. Józwiak, *Pierwsze komturstwo ryńskie (1393–1397). Powstanie, rozwój terytorialny, likwidacja*, w: *Prusy — Polska — Europa. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, red. A. Radziwiński, J. Tandecki, Toruń 1999, s. 226.

¹⁷ Tekst układu w języku niemieckim zob. *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert* (dalej cyt. *Staatsverträge*), t. 1: (1398–1437), wyd. E. Weise, wyd. 2, Marburg 1970, nr 2. W tekście łacińskim zawartym w: L. David, *Preussische Chronik*, t. 8, wyd. D. F. Schütz, Königsberg 1817, s. 35, brzmi to następująco: „usque in fluvium dictum Beber. Deinde dictum fluvium sequendo usque ad miliare prope fluvium, qui Nare dicitur. Et abhinc eundo directe usque in dictum fluvium Nare”. Por. też dokument układu Świdrygiełły z wielkim mistrzem z 2 marca 1402 r.: „Metenfliēs, ab hinc per descensum fluvii usque in fluvium dictum Beber. deinde dictum fluvium sequendo usque ad granicies terre Mazoviensis”, *Codex epistolaris Vitoldi Magni ducis Lithuaniae 1376–1430* (dalej cyt. CEV), wyd. A. Prochaska, Kraków 1882, nr 249.

¹⁸ Czyli zapewne w Dolistowie Starym, zob. J. Maroszek, *Pogranicze*, s. 18 i przyp. 13.

¹⁹ Możliwe jest odmienne rozumienie tego fragmentu, mianowicie takie, że granica szła Biebrzą na odległość jednej mili od Narwi, gdzie porzuciła bieg rzeki i skąd szła prosto do Narwi, pozostawiając przy Mazowszu niewielki obszar położony w widłach obu rzek.

²⁰ Ostatnia wzmianka poświadczająca jego istnienie pochodzi z 19 kwietnia 1397 r., S. Józwiak, *Pierwsze komturstwo*, s. 222, 225, 228 — zdaniem tego badacza likwidacja nastąpiła zapewne w maju tego roku.

²¹ Johannes von Posilge — —, *Chronik des Landes Preussen* — — (dalej cyt. Posilge), wyd. E. Strehlke, w: SRPr., t. 3, wyd. T. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke, Leipzig 1866, s. 221.

²² S. Józwiak, *Centralne*, s. 164.

²³ *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum* (dalej cyt. RHD), wyd. E. Joachim, W. Hubatsch, cz. 1, Göttingen 1948, nr 794.

guter uswisunge de alden ummesassen". Zatem Zakon z jednej strony ustalił swoją granicę z Litwą, z drugiej zaś kwestię granicy z Mazowszem za zachód od linii Biebrzy–Netty pozostawiał otwartą, chcąc ją określić na podstawie świadectwa „starych sąsiadów”. Wyprzedzając w tej chwili wnioski płynące z publikowanych w tym artykule źródeł, można stwierdzić, że celem Zakonu (już od pierwszej połowy XIV w.) było przesunięcie granicy na zachód, przynajmniej na linię Wiszy. Z listu komtura Holta (nr 1) zdaje się wynikać, że taki program istniał także w latach siedemdziesiątych XIV w.²⁴ i miałyby się na to zgodzić książę Janusz. Etapem w jego realizacji było przejście Wizny, a potem kompromis graniczny z Litwą. Można przyjąć, że Witold obiecał Zakonowi przynajmniej życzliwą neutralność w dającym się przewidzieć konflikcie z Mazowszem. Zamiarom Zakonu sprzyjało kolejne wydarzenie. Mianowicie, 15 stycznia 1399 r., Siemowit IV wykupił od Zakonu, pozostające w zastawie, ziemie zawkrzeńską i płońską, a brakującą mu kwotę przeniósł na ziemię wiską. Operacja ta była dla Zakonu korzystna, albowiem utrudniała wykupienie tej ziemi przez książąt mazowieckich w przyszłości²⁵.

Kiedy książęta mazowieccy dowiedzieli się o krzyżacko–litewskim porozumieniu w sprawie przebiegu granicy, próbowali go zakwestionować. W dokumencie Siemowita IV z 30 grudnia 1401 r. przenoszącym na Janusza I prawa do pozostającej w krzyżackim zastawie ziemi wiskiej, z pewnością nieprzypadkowo wymieniono także jako jej część dystrykt (powiat) goniądzki, leżący na lewym brzegu Biebrzy²⁶. Zaraz potem (29 I 1402), za pieniądze brata, Siemowit wykupił zastaw²⁷. Następnie obaj udali się do Brodnicy na spotkanie z wielkim mistrzem Konradem von Jungingen, na którym zarzucili mu zawarcie umowy z Witoldem o podziale ziemi wiskiej w czasie dzierżenia zastawu. Skargę w tej sprawie złożyli też królowi Władysławowi Jagielle. Wielki mistrz odpowiedział, że zawarł z Witoldem tylko jeden traktat, z którego wysłał królowi odpis artykułu dotyczący sprawy granicy²⁸. Chodzić może tu tylko o traktat saliński. Jagiełło potwierdził go w całości w Raciążu 23 maja 1404 r.²⁹ W tej sytuacji sprawa odzyskania przez Mazowsze obszaru na lewym brzegu Biebrzy była beznadziejna, a wysuwanie takiego żądania mogło tylko skłonić Witolda do współpracy z Zakonem. Należało się zatem skoncentrować na obronie pozostałej części granicy ustalonej w Bratianie.

²⁴ OF 270a, k. 97–98; W. Długokęcki, E. Kowalczyk, *Nieznane opisy granicy mazowiecko–krzyżackiej*, cz. 1: *Granice komornictwa działdowskiego i nidzickiego*, KH 110, 2003, t. 1, s. 33, 42, 45; patrz niżej s. 18.

²⁵ Iura, nr 51.

²⁶ Ibidem, nr 56.

²⁷ Ibidem, nr 57.

²⁸ CEV, nr 256, list wielkiego mistrza z 2 VII 1402 z Brodnicy do Władysława Jagiełły. Niektórzy badacze (J. Wiśniewski, Marek Radoch, J. Maroszek) piszą przy tej okazji o jakimś tajnym układzie litewsko–krzyżackim, na mocy którego Litwa otrzymała ziemię goniądzką. Taki układ był niepotrzebny, ponieważ w posiadaniu tej ziemi Witold był prawnie od 1398 r., a nie można wykluczyć, że zajęł ją już wcześniej.

²⁹ *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 2 (dalej cyt. Lites 2), wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1893, s. 432, nr 44.

Sporne kwestie graniczne między Mazowszem a Zakonem omawia list komtura bałgijskiego do wielkiego mistrza z 16 lutego 1405 r.³⁰ Z ustaleń podległego komturowi prokuratora piskiego (charakterystyczny jest brak wzmianki o prokuratorstwie ełckim) wynika, że odległość od Chojny do najniższego brodu na rzece Łek jest o 1 dużą milę mniejsza niż do wyższego brodu³¹. Nadto bród niższy³² jest płytszy i przechodzi przez niego „wielka droga”. Jesliby ksiązę Janusz upierał się przy wyższym brodzie jako punkcie granicznym, to granice przesunęłyby się o 3 mile w górę rzeki Łek, w poblize miejsca³³, w którym był (użyto czasu przeszłego) zamek (w Elku), a Zakon straciłby 4 jeziora („Grobin” — Grajwy (Grajewskie), „Totczelaw” — Toczyłowo, „Granste” — Dręstwo, „Rogeln” — Rajgrodzkie) i spory obszar puszczy³⁴. Jest to wyraźne nawiązanie do wskazanej wyżej

³⁰ GSPK, HA. XX, Ordensbriefarchiv (dalej cyt. OBA), nr 794: „Erwirdiger gnediger her hohmeister, in der gebunge desis brieff habin wir mit dem pfligir von Johansburg geredt etc., der uns eyntlich undirrichtet hat, das es eywir grossen myle neher sey von dem fliessse Choyna off den nedirste(n) fort czur Licke czu geen den czum obirste(n), und spricht, das der nedirste fort vyl gesychter und bessir obircuczihen sey den der obirste, und das ouch eyn grosse strosse von alder czeit da obirgegangen habe, das man den nedirste(n) vort vyl me czelen und gleiche(n) mag den(n) den obirsten. Es gedanke nymande, Das man den obirste(n) ny vor eyne [s] fort gehalden — — und weres sache, das herczog Hannos by dem obirste(n) forthe blieben mochte, so queme he mit synir grenitcze(n) dry myle nahe der Licke, als das huess gewest ist, und uns ginge vyl guter wiltwiss abe, und nemenlich vyer gute sehe Grobin, Totczelaw, Granste(n) und Rogeln. Des nicht geschege, wen(n) man off den nedirste(n) fort ginge, der wol fumff myle der heusstadt Licke ist. Ouch als die czedel inneheldet, von dem walde Raduka czu geen geerichte off das fliess Wytento, do es in die Pysse felet, sal man das halden, so geen off dem ende ouch czwene gute see abe, Ruwin und der Ruwenyn dysseyt der Piss, die man bas heer von alders by Johansburg gehalden hat”. Autorzy dziękują dr. Markowi Radochowi za udostępnienie kserokopii tego dokumentu.

³¹ Ten fragment listu rozumiemy następująco. Odległość między ujściem Chojny do Wisły (czyli od Kiejstutów Brodu) a oboma brodami na Łeku jest w rzeczywistości taka sama (ok. 18 km), ale tu została powiększona o 1 dużą milę, która dzieli oba brody (ok. 10 km w linii napowietrznej).

³² W tym miejscu listu doszło naszym zdaniem do pomyłki, albowiem niższy bród znajdował się koło późniejszej wsi Kacprowo, a wyższy między późniejszymi wsiami Bogusze i Prostki. Tędy też szła wielka droga. Wynika to zresztą z dalszej części listu. Podobnie Hermann Gollub (*Die Prostker Grenzsäule*, „Mitteilungen Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreussen” 3, 1928, nr 2, s. 23–24) identyfikuje bród „oberste” z brodem przy Prostkach.

³³ W tym miejscu opis jest mało precyzyjny stylistycznie. Użyty w nim przysłówek „nahe = prope” odnosi się do relacji między brodem wyższym a zamkiem w Elku, który istotnie leżał około 3 mile od tego brodu, a nie do relacji między oboma brodami, por. K. Neitmann, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen 1230–1449. Studien zur Diplomatie eines spätmittelalterlichen deutschen Territorialstaates*, Köln-Wien 1986, s. 534.

³⁴ Ten fragment listu komtura Bałgi został źle odczytany przez M. Radocha (op. cit., s. 94), który przyjął, że rzecz idzie o osady, a nie jeziora („Sehe” por. „Barbensohe, Swentczksehe”), co powtórzył Grzegorz Białuński (*Kolonizacja „Wielkiej Puszczy” (do 1568 roku) — starostwa piskie, ełckie, straduńskie, zelkowskie i węgoborskie (węgorzewskie)*, Olsztyn 2002, s. 10 przyp. 34). Nie znając oryginału listu, ten sam błąd popełniła Elżbieta Kowalczyk w recenzji pracy G. Białuńskiego, *Przemiany społeczno-ludnościowe południowo-wschodnich obszarów Prus Krzyżackich i Książęcych (do 1568 roku)*, Olsztyn 2001 („Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2002, nr 1 (235), s. 104, przyp. 2), co sprostowała w kolejnej publikacji *W odpowiedzi na replikę Grzegorza Białuńskiego* (ibidem, 2002, nr 3 (237), s. 465). Nie można się też zgodzić z Białuńskim, że nazwa „Ruwenyn” oznacza terytorium, chodzi bowiem o drugie jezioro (Małe) Rybno. Przyrostek niemiecki „-in” zawarty w tej nazwie oznacza formę zdrobniałą, z czego wynika, że było to jezioro (Małe) Rybno, położone na Rybnicy, por. przyp. 44.

interpretacji ugody z 1343 r., czyli do poprowadzenia granicy nie Łekiem, ale „prosto (czyli na wschód) od brodu do Biebrzy”, przy której obstawali Mazowszanie. Natomiast gdyby za punkt graniczny uznano bród położony niżej, oddalony od zamku o 5 mil, to pozostałyby one w granicach Prus. Następnie komtur zauważył, że gdyby trzymać się linii granicznej od lasu Raduka do rzeki Wincenty, to Zakon straciłby 2 jeziora z tej (tj. prawej) strony Pisy: „Ruwin” (Wielkie (Stare) Rybno) i „Ruwenyn” ((Małe) Rybno). Z listu wynika, że ustalenie granicy odbywało się na gruncie umowy bratiańskiej z 1343 r. (w mazowieckim rozumieniu jej tekstu) oraz rozgraniczenia mazowiecko–litewskiego z 1358 r. Świadczy to o tym, że Zakon dopuszczał wycofanie się wówczas z planu ustanowienia granicy na Wissie.

Wkrótce jednak stosunki mazowiecko–krzyżackie uległy zaostrzeniu. Ich stan około 1409 r. przedstawić można za pomocą korespondencji kierowanej w tym czasie przez Witolda do wielkiego mistrza. List z 9 kwietnia 1409 r. dotyczy trwającego już czas jakiś sporu o czynsze bartników z Goniądza, pobierane z barci położonych z „drugiej” („tamtej”) strony Biebrzy, to znaczy na prawym jej brzegu. Wielki książę uspokaja najpierw Zakon, że nie rości sobie pretensji do tego obszaru. Wyjaśnia jednak, że bartnicy mieszkający teraz w Goniądzu, obecnie jego poddani, wcześniej mieszkali w Wiźnie. Wtedy zbudowali te barcie i płacili z nich czynsz księciu Januszowi. Teraz prokurator z Elku żąda³⁵, aby czynsz należał do niego, na co Witold się zgodził. Gdy jednak dowiedział się o tym król Władysław Jagiełło, zakazał tego do czasu rozstrzygnięcia między Januszem a Zakonem sporu o puszcę. Na zjeździe w Kownie, w styczniu 1409 r., postanowiono, że Witold będzie rozjemcą w tym konflikcie³⁶.

Nowe szczegóły przynosi list z 27 maja 1409 r.³⁷ Wielki książę zaprzeczył, aby w czasie spotkania z komturem brandenburskim (Markwardem von Sulzbach) w Przewalkach nad Niemnem (dziś Prywalka na Białorusi przy granicy z Litwą) doszło do spisania jakichś uzgodnień, m.in. w sprawie granicy Zakonu z Mazowszem, w której objeździe i wytyczeniu miałby brać udział. Stwierdził jedynie, że słyszał o kamieniu w rzece Pisie, jako znaku granicznym. Zresztą dawny układ o granicy mazowiecko–pruskiej wyznacza tę granicę lepiej, niż on to wie. Następnie Witold podtrzymał pogląd z pierwszego listu, że jego ludzie z Goniądza, wcześniej płacili czynsz Januszowi. Zarzucił też Zakonowi spalenie wsi księcia położonych daleko poniżej wspomnianego kamienia³⁸, a także budowanie na tym terenie zamku („hus”), o czym wie od króla. Nie chodzi przy tym, jak zapewniał go wielki

³⁵ CEV, nr 393. Jest to pierwsze poświadczenie urzędu prokuratora w Elku, który jest wymieniony u Petera G. Thielena (*Die Verwaltung des Ordensstaates Preussen vornehmlich im 15. Jahrhundert*, Köln–Graz 1965, s. 151) dopiero od 13 stycznia 1415 r. Wzmiankę tę pominął G. Białuński, *Przemiany*, s. 21 oraz *Kolonizacja*, s. 76.

³⁶ CEV, nr 393.

³⁷ Ibidem, nr 399.

³⁸ Mógł to być np. najazd z 11 listopada 1405 r., zorganizowany przez prokuratora piskiego na okolice Małego Płocka, Lites 2, s. 187.

mistrz, o zamek w Ełku³⁹, ale jakiś inny. Niestety, w liście brak jego nazwy⁴⁰. W tej sytuacji planowany w Kownie objazd granic nie ma już sensu.

Z tych dwóch listów wyraźnie wynika, że Zakon akceptował granicę z Litwą na Biebrzy, ale dążył do zmiany granicy z Mazowszem. Można się domyślać, że nową linią miała być Wissa, a może nawet środkowa Pisa i jej lewostronne dopływy. Chciano w tej sprawie uzyskać pomoc Witolda, ale ten nie zamierzał zaangażować się po stronie Zakonu i właściwie opowiedział się za granicą ustaloną w 1343 r.

Możliwość dokonywania znacznych przesunięć granicy na tych obszarach wynikała przede wszystkim z ich słabego zaludnienia, będącego

³⁹ Odbudował go lub zbudował na nowym miejscu komtur bałgijski w 1408 r., Posilge, s. 293. We wzmiankowanym liście komtura Bałgi do wielkiego mistrza z 16 lutego 1405 r. wspomniano o nim w czasie przeszłym, OBA, nr 794.

⁴⁰ Być może chodzi o miejscowość Przewłoki (Przewłoka), której położenie nie jest znane. List starosty bielskiego i goniądzkiego z 1 stycznia 1407 r. był skierowany do prokuratora w „Przewłoky” i dotyczył szkód wyrządzonych przez poddanych prokuratora ludziom starosty, OBA, nr 905. Prokurator lub nawet komtur „de Przewłoki, de Prewlok”, wzmiankowany jest także w aktach procesu z 1412 r., Lites 2, s. 323, 338. Nie ulega wątpliwości, że okręg administrowany przez niego graniczył z Goniądzem. Rozważając kwestię budowy umocnień krzyżackich nad Łekiem, należałoby wspomnieć o zapisie Wiganda (s. 525) odnoszącym się do wydarzeń z 1360 r. Oto po zniszczeniu przez krzyżaków umocnienia (castrum) w Rajgrodzie, wznoszonego z polecenia Kazimierza Wielkiego, por. wyżej przyp. 6–7, kronikarz podał, że komtur bałgijski wznosił dwa zamki (castra) dla zabezpieczenia Zakonu. Pierwszym był „Run-genbrust”, położony nad jeziorem Ryngie, u przeprawy przez wypływającą z niego rzeczkę Ancza, prawy dopływ Szeszupy, w prawobrzeżnej zlewni Niemna, drugim „Grebin”, który został tylko ukończony. W literaturze przedmiotu brak zadowalającego określenia jego położenia. J. Voigt, *Geschichte Preussens*, t. 5, Königsberg 1832, s. 137, nie potrafił go zlokalizować. Max Toeppen (*Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1858, s. 206–207) odrzucił identyfikację z Grobin/Grebien koło Liebau, w Kurlandii, albowiem komturstwo bałgijskie tam nie sięgało, i następnie w *Historii Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej* (Olsztyn 1995 (tłum. wyd. z 1870), s. 95), podał, że nie zna jego lokalizacji. Wydawca kroniki, Theodor Hirsch (Wigand, s. 525, przyp. 522), był tego samego zdania i sądził, że jest to nieznanne miejsce na granicy litewskiej. Hans Koeppen (*Die Verhandlungen um den Abbruch der Burg Rajgród und deren Zerstörung, w: Studien zur Geschichte des Preussenlandes. Festschrift zur Erich Keyser zu seinem 70. Geburtstag dergebracht von Freunden und Schülern*, red. E. Bahr, Marburg 1963, s. 56–57) opowiedział się za identyfikacją Gertrudy Mortensen, która wskazała na Gr. Grobienen koło Darkehmen nad Węgorapą (Angorapą), lewym dopływem Niemna, co jest mało prawdopodobne, albowiem komturstwo bałgijskie tu nigdy nie sięgało. Ostatnio, w pośmiertnie wydanej pracy Jana Powierskiego, *Prusowie, Mazowsze i sprowadzenie Krzyżaków do Polski* (t. 2, cz. 2, Malbork 2003, s. 566–568), pojawiła się propozycja identyfikacji tego miejsca ze wsią Grabnik, gm. Stare Juchy, położoną w odległości około 10 km na północny zachód od Ełku. Jest to wieś czynszowa powstała w 1484 r. „im Grabnik”, G. Białuński, *Kolonizacja*, s. 88. Jej nazwę jednoznacznie wyprowadzono od polskiego apelatywu „grabnik” — „las grabowy”, *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* (dalej cyt. NMP), red. K. Rymut, t. 3: *E-I*, Kraków 1999, s. 332, poz. 5. Nie wydaje się, aby identyfikacja Powierskiego była zasadna, zwłaszcza że badacz ten nie uwzględnił zapisów nazwy Jeziora Grajewskiego (Grebin). I właśnie zapisy te (por. niżej s. 22–23) oraz zniszczenie polskiej warowni nad sąsiednim Jeziorem Rajgrodzkim, wreszcie to, że oba (polskie i krzyżackie) umocnienia blokowałyby główny szlak wiodący z Mazowsza (od przeprawy przez bród na Łeku koło Prostek) w głąb państwa zakonnego, przez obszar podległy właśnie komturowi bałgijskiemu, nakazuje baczniejsze przyjrzenie się temu zapisowi. Odcinek wspomnianego szlaku, między Rajgrodem a Grodnem, został opisany w 1402 r., *Die littauischen Wegeberichte*, wyd. T. Hirsch, w: SRPr., t. 2, nr 63 *Weg über Raygrod auf der Strasse nach Grodno*. Dlatego też twierdzenie J. Wiśniewskiego (*Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim*, s. 41, 47), że Zakon nie miał około 1360 r. „sity, aby zająć na stałe okolice Rajgrodu”, oraz że dopiero w latach 1401–1409 książęta mazowieccy utracili wraz z powiatem goniądzkim jego okolice i ziemie nad Nettą, wymaga weryfikacji.

rezultatem wyludnienia spowodowanego wcześniejszymi najazdami, głównie jaćwiesko-litewskimi, ale także z powodu występowania tu rozległych obszarów bagiennych i puszczy⁴¹. Początki ponownego zasiedlania terenów położonych przy granicy z 1343 r. przez Janusza I są słabo oświetlone źródłami dla okresu przed 1410 r.⁴² Z lat dziewięćdziesiątych XIV w. dysponujemy ogólnymi informacjami o nadaniach księcia Janusza I dla urzędników książęcych na obszarach sąsiadujących z Zakonem⁴³. Na ślad jednego z nich natrafiamy w 1401 r., kiedy Janusz I cofnął spadkobiercom Marcina Babki z Babic (uczestnika ujazdu granicznego z 1374 r.) prawo użytkowania m.in. książęcego jeziora Rybno⁴⁴ („nostri nemoris vulgariter Bratkowy Kanthy dictam circa Nouigrod iacentem cum suo toto ambitu et cum quondam lacu Rybno sic dicto supra Pysz iacenti”), identyfikowanego przez Kazimierza Pacuskiego z Rybnem na granicy z 1343 r.⁴⁵ Z kolei w liście dostojników Zakonu do Janusza I, z 12 sierpnia 1393 r., pisany z Brod[owa?], mówi się m.in. o tym, że Janusz zaczął włączać do swojego państwa nienazwaną puszcę należącą do Zakonu i osadzać w niej swoich poddanych⁴⁶. Zachowane przekazy z pierwszych lat XV w. mówią

⁴¹ Jednakże twierdzenie wielkiego mistrza Konrada von Jungingen, zawarte w liście do Janusza I z 26 stycznia 1403 r., że nie można jej przeprowadzić z powodu bagien (za M. Radoch, op. cit., s. 90–91), było tylko częścią wymówką, jak o tym świadczy oznakowanie granicy w 1374 r., por. W. Długokęcki, E. Kowalczyk, *Nieznane opisy*, s. 45.

⁴² Wiemy o konfliktach między ludnością ziemi łomżyńskiej a ludnością prokuratorstwa piskiego, dotyczących eksploatacji gospodarczej bliżej nieokreślonych terenów, uznawanych przez Zakon za swoje, a także o najazdach krzyżackich na wsi położone w nadnarwiańskiej części ziemi łomżyńskiej, M. Radoch, op. cit., s. 94–97; W. Sieradzan, *Sąsiedztwo mazowiecko-krzyżackie w okresie przemian politycznych w Europie środkowo-wschodniej w latach 1411–1466*, Toruń 1999, s. 96–97.

⁴³ OF 2c, s. 234, za M. Radoch, op. cit., s. 84; CEV, nr 227 z 1400 r.

⁴⁴ Nie znajdowało się ono w okolicy Grajewa, jak uważa Wiesław Sieradzan (op. cit., s. 149), ale w dorzeczu Pisy i znane jest od około 1341 r. w zapisie „Robins”, NKDM 2, nr 248. Do tej pory identyfikowane było z dzisiejszym jeziorem Łacha, położonym między dwoma dopływami Pisy, Turosią i Rybnicą (o biegu całkowicie odmiennym od ukazanego w *Atlasie historycznym Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, red. W. Pałucki, cz. 1: *Mapa, plany*). Sądząc z map Caspara Hennenbergera i jego naśladowców oraz z *Inwentarza Starostwa Łomżyńskiego Piotra Kochanowskiego z 1605 r.* (za F. Piaścik, *Osadnictwo w Puszczy Kurptowskiej*, Warszawa 1939, s. 23–24, przyp. 14), gdzie wymieniono Rybno Wielkie i Rybno, które „złączoną ma granicę z Puszczą X-cia Pruskiego”, oraz mapy Józefa Naronowicza-Narońskiego (w: J. Szeliga, *Rękopiśmienne mapy Prus Książęcych Józefa Naronowicza-Narońskiego z drugiej połowy XVII wieku*, Warszawa 1997, Studia i Materiały z Historii Kartografii, t. 15, mapa 1), na omawianym obszarze znajdowały się dwa jeziora o tej samej nazwie. Pierwsze z nich należy utożsamić z jeziorem Łacha i było to Rybno Wielkie (Stare — Alt), drugie, (Małe) Rybno, było położone dalej na wschód, na Rybnicy, i ono właśnie było zwykle przedmiotem sporu — w rezultacie poprowadzono przez nie granicę państwową.

⁴⁵ MK 6, 103v–104 (wypisy w Kartotece Zakładu Atlasu Historycznego Mazowsza Instytutu Historii PAN w Warszawie), por. K. Pacuski, *Współpracownicy księcia Janusza I na początku jego rządów*, KH 110, 2003, 1, s. 53. Nadanie to nastąpiło zapewne wkrótce po 1374 r.

⁴⁶ RHD 1, nr 506; OBA 1, nr 238 za M. Radoch, op. cit., s. 74. Badacz ten wspomniane miejsce lokalizuje między Elkiem a Rajgrodem, mając zapewne na myśli wieś położoną na południowym krańcu jeziora Selmęt Wielki. Ta jednak powstała w 1513 r. i początkowo zwała się Lachy. Nazwa Brodowo zapisana została po raz pierwszy w 1588 r., G. Białuński, *Kolonizacja*, s. 97 i zdaniem tegoż autora (*Przemiany*, s. 85, 88) została tu przeniesiona.

o użytkowaniu spornego jeziora „Graywo” przez rybaków z Wizny⁴⁷ oraz o atakach krzyżackich na bartników przebywających w puszczy nad Wisłą i Biebrzą⁴⁸. Z 1401 r. posiadamy wiadomości o wypasaniu przez poddanych księcia Janusza bydła i nierogacizny na terenach uznawanych przez Zakon za własne⁴⁹. Nie potrafimy jednak odpowiedzieć na pytanie, czy rzecz dotyczyła terenów położonych na północ od Skrody i Łabny, czy też na północ od Wincenty. Dla nas incydenty te mają inny wymiar, poświadczają bowiem istnienie wystarczająco gęstego osadnictwa na omawianym obszarze, skoro zaistniałe wydarzenia nabierały wymiaru sporu państwowego⁵⁰.

Wobec nieuniknionego już konfliktu z Polską i Litwą, Zakon planował wycofanie się z ugody z Litwą w sprawie podziału ziem pojaćwieskich. Wynika to z treści przywileju króla rzymskiego Wacława z 16 lutego 1410 r., na mocy którego Zakon otrzymał niezamieszkane terytorium „Sawdaw” (Sudaw), graniczące z Grodnem⁵¹.

Po bitwie grunwaldzkiej i pokoju toruńskim spór graniczny mazowiecko-krzyżacki toczył się na procesie polubownym przed Zygmuntem Luksemburskim w Budzie (29 VI – 24 VIII 1412). Strona mazowiecka zarzuciła Zakonowi m.in. okupację, wbrew traktatowi bratiańskiemu, bliżej nieokreślonego terytorium o szerokości 4 mil i dużo większej długości⁵². Przysłany następnie do zbadania sporu granicznego mazowiecko-krzyżackiego subarbiter Benedykt Makrai, jakkolwiek stał na gruncie obowiązywania układu bratiańskiego, to wstrzymał się od ostatecznego rozstrzygnięcia, nakazując respektowanie dwóch linii granicznych, tej z 1343 r. i tej proponowanej przez Mazowsze⁵³.

Ważną rolę w umocnieniu praw Mazowsza do Wysoczyzny Kolneńskiej odegrała wspomniana wyżej planowa kolonizacja tego obszaru. Pierwsza zachowana wiadomość o nadaniach Janusza I na terenach na północ od Korczwody-Łabny i Skrody pochodzi z okresu przed bitwą grunwaldzką i dotyczy Zaskrodzia (1408). Niewykluczone, że już wówczas istniały dwie wsi książęce Borkowo i Zabiele, poświadczone w 1413 r. Po bitwie grunwaldzkiej założono tu kilkanaście nowych miejscowości⁵⁴. Natomiast

⁴⁷ Lites 2, s. 187.

⁴⁸ CEV, nr 393, 399, 716, 840, 971, 978.

⁴⁹ M. Radoch, op. cit., s. 85.

⁵⁰ Jakkolwiek w średniowieczu hodowano inny gatunek świń, to wypasanie ich, podobnie jak i bydła, w znacznym oddaleniu od osad było bezsensowne, zwłaszcza w tak newralgicznym terenie. Stąd wniosek, że na przełomie XIV i XV w. osadnictwo mazowieckie przy granicy z Zakonem, gdziekolwiek ona przebiegała, musiało być, wbrew starszej historiografii, znaczne.

⁵¹ RHD 2, nr 1645.

⁵² Lites 2, s. 194, art. V.

⁵³ Ibidem, s. 182–184, 300–301. O procesie polsko-krzyżackim por. P.G. Thielen, op. cit., s. 123; Z.H. Nowak, *Międzynarodowe procesy polubowne jako narzędzie polityki Zygmunta Luksemburskiego w północnej i środkowowschodniej Europie (1412–1424)*, Toruń 1981, s. 31–35; W. Sieradzan, op. cit., s. 93–94, 138–140.

⁵⁴ Były to wsi założone w latach: Gromadzyno (1414), Czerwone (1415), Kowalewo (1415), Obidzino (1416), Przyborowice i Guty (około 1417), Wścieklice (1419), Łabna (przed 1421).

pierwsze wiadomości o najstarszym nadaniu na Zawisiu (tzn. za rzeką Wissą) pochodzą z lat 1417–1420 (Żebry), a następne po 1422 r.⁵⁵ W tym czasie dokonano też nadań na obszarze wąskiego pasa położonego między granicą z 1343 r. a źródłami Skrody i Chojny⁵⁶.

Traktat pokojowy zawarty nad jeziorem Mełno (27 IX 1422), wytyczający granicę krzyżacko-litewską na terytorium pojaćwieskim, zawierał uszczegółowienie litery układu z 1343 r. Oznaczał przyjęcie krzyżackiego punktu widzenia, czyli poprowadzenie granicy rzeką Łek od Kamiennego Brodu (koło Prostek), jako początku granicy państwa zakonnego z Mazowszem, z pozostawieniem jednak przy Mazowszu jezior Toczyłowa i Grajewskiego⁵⁷. W 1437 r. (1 VII) doszło do ostatecznego uzgodnienia przebiegu granicy mazowiecko-krzyżackiej między źródłami Wincenty a (kamiennym) brodem (koło Prostek) na rzece Łek⁵⁸. Zakonowi nie udało się więc utrzymać obszaru między Nettą a Łekiem ani przesunąć granicy na Wissę. Jednocześnie Mazowsze utraciło ostatecznie nadzieję na pozyskanie terenów na lewym brzegu Łeku.

Przedstawienie najważniejszych wydarzeń związanych z dziejami wschodniego odcinka granicy mazowiecko-krzyżackiej w XIV – pierwszej połowie XV w. służy stworzeniu odpowiedniego kontekstu dla publikowanych obecnie dokumentów delimitacji. Zanim jednak przejdziemy do określenia czasu ich powstania i omówienia zawartości, wskazać należy na pewne łączące je cechy zewnętrzne. Dokumenty nr 7–10 zostały wpisane jedną ręką, kolejno po sobie. Zrobił to ten sam pisarz, który wpisał opublikowane już opisy grupy pierwszej (nr 1–4) granic komturstwa ostródzkiego. Ich powstanie datowaliśmy na okres między 23 listopada 1412 a 15 lutego 1413 r. Inny kopista wpisał natomiast dokumenty nr 11–12. Tą samą ręką zapisano opublikowaną już drugą grupę (nr 5–6) opisów granic tegoż komturstwa. Ich powstanie ustaliliśmy na okres po 15 lutego 1413 – przed 8 marca 1414 r.

Dokument nr 7, jak wskazuje nagłówek, zawiera opis granic, który niewymieniony z imienia wielki marszałek i inni „gebitiger” (urzędnicy terytorialni)⁵⁹ z Prus Dolnych przesłali wielkiemu mistrzowi w związku z podróżą na Węgry, w oktawie święta Wniebowstąpienia Pańskiego (12–19 V) 1412 r. Przygotowano go zatem dla poselstwa krzyżackiego z wielkim marszałkiem Michałem Kuchmeisterem na czele, które 15 maja

a także Czernice, Kolno, Kossaki, Kumelsko, Okurowo, Truszki, Wiszowate (1414–1425), por. J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI w.*, w: *Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, t. 1, red. M. Gnatowski, H. Majewski, Warszawa 1975, s. 49; idem, *Początek i rozwój nowego osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i w XV wieku*, „Studia Łomżyńskie” 1, 1989, s. 55–59; C. Brodzicki, *Ziemia Łomżyńska do 1529 r.*, Warszawa 1999, według indeksu.

⁵⁵ J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim*, s. 53–55, 69–76.

⁵⁶ Ibidem, s. 73.

⁵⁷ Staatsverträge, t. 1, nr 152, art. 6.

⁵⁸ Ibidem, nr 187.

⁵⁹ Zob. P.G. Thielen, op. cit., s. 84.

tegoż roku udało się na proces polubowny z Polską, Litwą, Mazowszem i Pomorzem Słupskim przed Zygmuntem Luksemburskim w Budzie⁶⁰.

Składa się on z 3 części. W pierwszej, skierowanej do niewymienionego z nazwiska wielkiego marszałka, przedstawiono przebieg granicy z Mazowszem między Pisą a Biebrzą, wzdłuż Korczwody, Skrody, Chojny i Wissy. Tę delimitację miano przyjąć przed osiemdziesięcioma laty. W części drugiej, skierowanej do niewymienionej osoby („wy”), najpewniej także wielkiego marszałka, podano krótko wymiary obszarów położonych między Pisą a Wissą i Wissą a Łekiem. W części trzeciej, skierowanej do wielkiego marszałka, znajduje się informacja o objeździe granicy od źródeł Wincenty do Biebrzy, przy czym z tekstu nie wynika, kto go dokonał⁶¹, oraz przedstawienie sporu wokół brodów na Łeku. Na końcu mowa jest o proponowanej przez Mazowszan, a przekazanej przez Polaków z Pizsa, nowej lokalizacji rzeki Chojny (innego ciekę o tej samej nazwie) oraz wynikających z tego ewentualnych zmianach granicznych na niekorzyść Zakonu. Znajduje się tu również informacja o nakazanej przez marszałka budowie (odbudowie) zamku w Ełku. Dalsze informacje na temat granic miał wielkiemu marszałkowi przekazać ustnie „her Austyn”, co może wskazywać, że brał on udział w objeździe.

Jest to zatem list, który został skierowany do wielkiego marszałka z informacją o sytuacji na granicy z Mazowszem. Wynika z niego między innymi, że tenże marszałek kazał zbudować zamek w Ełku. Z kroniki Johannesa Posilgego wiadomo, że w 1398 r. wzniósł go Ulryk von Jungingen, ówczesny komtur Bałgi (1 V 1396 – 29 IX 1404), następnie zaś wielki marszałek (po 29 IX 1404 – 21 VII 1407). Następcą Jungingena w Bałdze był Jan, hrabia von Sayn (po 29 IX 1404 – 4 IV 1410)⁶². Ponieważ kwestie podnoszone w liście dotyczą południowej granicy komturstwa bałgijskiego, przyjąć trzeba, że autorem listu był właśnie komtur von Sayn, a adresatem Ulryk von Jungingen. W porównaniu z listem tegoż komtura do wielkiego mistrza z 16 lutego 1405 r., jest w nim szeroka informacja o nowej lokalizacji Chojny przez Mazowszan. Dlatego też datujemy ten list na okres po 16 lutego 1405 a przed 21 sierpnia 1407 r. Niestety nie udało się ustalić, kim był pan Austyn, co pozwoliłoby zweryfikować naszą propozycję. Dodać też należy, że skierowanie tego listu do wielkiego marszałka jest na tle ówczesnej praktyki administracyjnej Zakonu zrozumiałe, gdyż sprawował on nadzór nad komturstwami w Bałdze, Brandenburgu, Ragnecie i Kłajpedzie⁶³.

⁶⁰ Zob. B. Jähnig, *Johann von Walenrode O. T. Erzbischof von Riga, Königlicher Rat, Deutschordensdiplomant und Bischof von Lüttich im Zeitalter des Schismas und des Konstanzer Konzils (um 1370–1418)*, Bonn-Godesberg 1970, s. 75 i przyp. 94.

⁶¹ Uczestnicy objazdu kryją się za zwrotem „wir haben gegangen” i „wir nicht gegeben kunden”.

⁶² Posilge, s. 221, 293. B. Jähnig, *Wykaz urzędów. Dostojnicy zakonu krzyżackiego w Prusach*, w: *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI wieku*, red. Z.H. Nowak, R. Czaja, Toruń 2000, s. 103, 105.

⁶³ Zob. P.G. Thielen, op. cit., s. 72–73. Dodajmy, że w kancelarii wielkiego marszałka gromadzone były nawet bardzo szczegółowe informacje o pograniczu ze Żmudzią, Litwą, a także z Mazowszem, tzw. informacje o drogach, zachowane w formie oryginalnej lub skróconej, por. *Die littauischen Wegeberichte*, nr 1–100 (szczególnie nr 39, 57).

Z dokumentu nr 7 wynika, że Zakon w odniesieniu do granicy z Mazowszem (na wschód od Pisy) powrócił w przybliżeniu do żądań sprzed 1343 r. i dlatego w pierwszej części opisu podano wiadomość, że taki przebieg granicy ustalono z książętami mazowieckimi przed osiemdziesięcioma laty, to znaczy w czasach wielkiego mistrza Wernera von Olsena (6 VII 1324 – 19 XI 1330)⁶⁴. W świetle znanych źródeł nie można zweryfikować tej ostatniej wiadomości, chyba że uznamy, iż do rozgraniczenia doszło w 1326 r. w Brodnicy, przy okazji zawarcia przymierza książąt mazowieckich Siemowita II, Trojdena i Waclawa z Zakonem, których to książąt Władysław Łokietek nazywa nawet „subiecti” Zakonu⁶⁵. Jedyne znany nam przekaz mazowiecki o przebiegu granicy (ale z Litwą) w tym czasie, pochodzi z 1325 r. i mówi tylko o tym, iż kończyła się ona 2 mile od Grodna⁶⁶, co oznacza, że granica ta szła zapewne Biebrzą do źródeł lub też porośniętym puszcza działem wodnym z Niemnem⁶⁷.

Przeciw dokonaniu wspomnianego rozgraniczenia przemawia fakt, że jego śladu nie ma wśród najstarszych zachowanych opisów granicy, wpisanych do metryki krzyżackiej około 1343 r.⁶⁸ Zatem geneza tej delimitacji pozostaje niewyjaśniona, chyba że weźmiemy pod uwagę opis powstały za czasów wielkiego mistrza Lutera z Brunszwiku (17 II 1331 – 18 IV 1334), w którym jednak granica rozpoczyna się nie przy ujściu Wisy do Biebrzy, ale przy ujściu Łeku, skąd idzie do rzeczki „Gumere” i następnie do źródeł Skrody, a ponadto opisana jest w kierunku odwrotnym⁶⁹.

Jest prawdopodobne, że nagłówek dokumentu nr 7 odnosił się także do trzech niedatowanych opisów nr 8–10. Wówczas za terminus ante quem ich powstania należałoby przyjąć 1412 r. Wszystkie one zaczynają się od stwierdzenia, że dotyczą granicy między Piszem (okręgiem) i Mazowszem lub granicy koło Piza. Opisy nr 8 i 9 są w zasadzie identyczne. Elementami różnymi są tylko wzmianka o „Cronissie” (nr 8), różnice w lekcjach nazw własnych i apelatywów oraz nagłówki. Porównanie treści pierwszej części dokumentu nr 7 z opisami nr 8 i 9 wskazuje na ich wzajemną, ścisłą zależność. We wszystkich delimitacjach wymieniono, idąc z zachodu na wschód, odcinek granicy od ujścia Korczwody do Pisy po ujście Wisy do Biebrzy, dodając w opisach nr 8–9, że w tym ostatnim miejscu zaczyna się granica z Litwą. Gdyby tę ostatnią granicę poprowadzić od ujścia Wisy Biebrzą w dół jej biegu, to czas sporządzenia opisów należałoby

⁶⁴ B. Jähnig, *Wykaz urzędów*, s. 101.

⁶⁵ NKDM 2, nr 179–181; PrU, t. 2, z. 2, wyd. M. Hein, Königsberg 1935, nr 540–542.

⁶⁶ NKDM 2, nr 178 — „ad duas leukas” od Grodna, por. G. Myśliwski, *Człowiek średniowiecza wobec czasu i przestrzeni*, Warszawa 1998, s. 78–79.

⁶⁷ G. Błaszczuk (op. cit., s. 93–94) wątpi w taki przebieg granicy, uważając, że obszar bezpośrednio przylegający do Grodna należał wówczas do Litwy. Nie dokumentuje jednak tego sądu odwołaniem się do źródeł, nie wspomina też o późniejszych dokumentach krzyżackich, potwierdzających taki przebieg granicy, NKDM 2, nr 258, 259.

⁶⁸ O najstarszy opisach zob. T. Grieser, *Das älteste Register der Hochmeisterkanzlei des Deutschen Ordens*, „Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung” 44, 1930, s. 429–430.

⁶⁹ NKDM 2, nr 212. O innym tego rodzaju opisie, zob. W. Długokęcki, E. Kowalczyk, *Opis granicy*, s. 5 n.

odnieść do okresu po zawarciu traktatu salińskiego (12 X 1398). Wspomnienie granicy z Litwą jest bardzo istotne, jeśli się zważy, że kilka lat wcześniej toczyły się w tym rejonie walki krzyżacko-litewskie, a wiosną 1396 r. Witold zniszczył Wiznę⁷⁰.

Nagłówek opisu nr 9 mówiący o granicy ryńskiej — „Von der grenicze czum Reyne”, może wskazywać, że zredagowano go w okresie istnienia pierwszego komturstwa ryńskiego. Sławomir Józwiak sądzi, że istniało ono od 1393 do około połowy 1397 r. Gdyby uwzględnić, że od stycznia 1397 r. nastąpiło zawieszenie broni między Zakonem a Litwą, i dopuścić, że Litwini zajęli już wówczas tereny po Biebrzę, to określenie opisywanej granicy jako ryńskiej byłoby zrozumiałe, podobnie jak założenie, że granica litewska to granica idąca Biebrzą, co układ saliński tylko potwierdził. Wówczas powstanie obu opisów (zwłaszcza nr 9) można by odnieść do lat 1397–1398. W przypadku opisu nr 8 dodatkowym potwierdzeniem byłby fakt nieuwzględnienia Ełku, później bowiem jurysdykcja administracyjno-skarbowa tego okręgu obejmowała, jak wynika z przywołanego wyżej listu Witolda z 9 kwietnia 1409 r., tereny po Biebrzę (i Wisse).

Datację interesujących nas delimitacji można próbować powiązać z dziejami ziemi wiskiej. Granica na Wissie miałyby być uzgodniona już w 1374 r., ale poza pochodzącą z 1413 r. informacją komtura Holta na ten temat, brak innych potwierdzeń. Od 1382 do 1401/1402 r. ziemia ta była w zastawie u Zakonu. Nie wiadomo jednak dokładnie, jak wyglądały jej granice na wschodzie i czy nadal szły Brzozówką, jak przyjęto w 1358 r. Jednostronne ustalenie (potwierdzenie?) granicy na Wissie przez Zakon nastąpiło zapewne jeszcze przed zwrotem zastawu. W konkluzji przyjmujemy, że opisy nr 8–9 powstały około 1397–1398 r., przy założeniu, że granica idąca Wisą w nr 8–9, nawiązująca do ujazdu z 1374 r., nie odnotowuje faktu pozostawania w tym czasie Wizny w zastawie.

Zagadkowy jest natomiast opis nr 10. Zaczyna się on od Raduki (lasu w dorzeczu Raduki (Baranówki), lewego dopływu Orzyca)⁷¹, następnie wspomina las „Regismedien”, ujście Korczwody do Pisy i kończy się przy ujściu Biebrzy do Narwi. Nie wiadomo, jak biegła granica między Pisą a ujściem Biebrzy do Narwi. Wskazuje on w rzeczywistości tylko obszar, na którym dokonano objazdu granic. Ponadto obejmuje odcinek granicy przynależny do jednostek administracyjnych wchodzących w skład różnych komturstw (także ostródzkiego i elbląskiego).

Objazdu miał dokonać prokurator gierdawski. Podległy mu okręg wchodził w skład komturstwa królewieckiego, ale w latach od połowy 1394 do połowy 1397 r. należał do komturstwa ryńskiego. Jednak z tego okresu nie znamy żadnego prokuratora gierdawskiego. Na dokumencie wystawionym 9 lipca 1396 r. w Gierdawach przez komtura ryńskiego Jana von Schönfeld występuje tylko gierdawski pan karawanowy⁷². Pierwsza

⁷⁰ Posilge, s. 205.

⁷¹ Por. wyżej przyp. 30, list komtura von Sayna z 16 lutego 1405 r., który też mówi o lesie Raduka.

⁷² S. Józwiak, *Pierwsze komturstwo*, s. 221.

wzmianka o prokuratorze po tej dacie pochodzi z 16 sierpnia 1397 r.⁷³, być może więc po rozwiązaniu komturstwa ryńskiego. W konkluzji można by przyjąć, że opis nr 10 powstał w okresie ryńskim, i datować go szeroko na lata 1394–1397, ale granica na Biebrzy wskazuje na okres 1397–1398.

Datowanie to w pewnym zakresie wspierają dzieje ziemi wiskiej, którą, zważywszy na wymienienie ujścia Biebrzy do Narwi, potraktowano jako należącą do państwa zakonnego, co wskazuje na okres trwania zastawu (koniec 1382–1401/1402 r.), ale uwzględniając podległość prokuratorstwa gierdawskiego komturstwu ryńskiemu, należałoby je zawęzić do lat 1394–1397 (1398?)⁷⁴. Trzeba jednak pamiętać o możliwości, iż prokurator gierdawski, podlegający przed 1394 i po 1397 r. komturowi królewickiemu (który był jednocześnie wielkim marszałkiem), mógł być przez niego desygnowany do dokonania objazdu granicy. Wówczas powstanie opisu przypadałoby na okres po 2 grudnia 1382, a przed 1394 r. oraz po przełomie 1401/1402 r.

Zredagowany w innych okolicznościach⁷⁵ opis nr 11 zawiera w zasadzie taki sam przebieg granicy, ale prowadzony w odwrotnym kierunku, ze wschodu na zachód, od Wiszy aż za Pisę, do bagien koło Boleszówki, dopływu Turośli (Rudnej). W nagłówku nie wymieniono żadnej krzyżackiej jednostki administracyjnej. Z opisem tym związany jest, wpisany w kopiariuszu bezpośrednio po nim, wykaz świadków z Pizsa, z prokuratorem ryńskim na czele, potwierdzających granicę komturstwa bałgijskiego (nr 12). Wskazują na to wyraźnie zwroty o „wyżej opisanej granicy” i „wyżej opisanej granicy puszczy”. Zatem opis nr 11 przedstawia granicę komturstwa bałgijskiego z Mazowszem.

Po nakreśleniu i uściśleniu datacji przechodzimy do bliższego scharakteryzowania treści poszczególnych opisów. Przebieg ukazanej granicy (z wyjątkiem opisu nr 10), bez względu na kierunek, jest następujący. Granica szła od Boleszówki, dopływu Turośli (Rudnej)⁷⁶, do Pisy (nr 11) i nią w dół do ujścia Korczwody, dalej tą rzeką do bagna Łosiowa Biel, stąd Skrodą do jej źródeł, a następnie do źródeł Chojny i tą rzeką do Wiszy (nr 7–9, 11), dalej Wiszą do Biebrzy (nr 7–8, 9), gdzie rozpoczynała się granica litewska. Różni się ona istotnie od granicy z 1343 r. i sądzić można, że wyraża dążenie Zakonu do przeprowadzenia w czasie procesu budzińskiego przesunięcia granicy z Mazowszem z Łeku na Wiszę i z Wincenty na Skrodę, Łabnę i zapewne środkową Pisę. W kopii traktatu salińskiego,

⁷³ J. Voigt, *Namen = Codex des Deutschen Ordens-Beamten*, Königsberg 1843, s. 85.

⁷⁴ Autorzy dziękują prof. dr. hab. Sławomirowi Józwiakowi za konsultacje w sprawie czasu funkcjonowania ryńskich jednostek administracyjnych.

⁷⁵ Por. W. Długokęcki, E. Kowalczyk, *Nieznane opisy*, s. 35. Jest to pierwszy opis z drugiej grupy opisów granicy mazowiecko-krzyżackiej, dwa następne to opublikowane już opisy nr 5–6.

⁷⁶ Por. Ibidem, s. 40. Zwróćmy uwagę na mało precyzyjne ukazanie tego odcinka w opisie nr 11. Pominęto w nim przebieg granicy między ujściem Boleszówki do Turośli a Pisą, a więc w okolicy jeziora Rybno. Fragment wspominający to jezioro, w wyniku pomyłki, kopiści wykreślił z opisu, por. niżej s. 28.

znajdującej się wśród analizowanych przez nas delimitacji bezpośrednio przed opisem nr 11, dopisano, że granica od Narwi biegnie do Wissy⁷⁷.

Identyfikacja większości toponimów — Turośli, Pisy, Skrody, Łabny, Chojny, Wissy, Biebrzy, a nawet Raduki — nie sprawia żadnych trudności. Boleszówkę omówiliśmy w pierwszej części artykułu⁷⁸. Wymieniony w opisie nr 10 las „Regismedien”, skądinąd nieznany, należy umiejscowić nad środkową Pisą (na prawym jej brzegu), co wynika z treści opisu, a zatem musiał pozostawać w jakimś związku z lasem „Ynatus (Ynacus)”, znanym z wcześniejszych opisów granicy⁷⁹. „Regismedien” to pruska nazwa złożona, której drugi człon „median” oznacza ‘las’. Człon pierwszy Georg Gerullis powiązał z pruską nazwą „Rege”⁸⁰.

Trudności identyfikacyjne sprawiły początkowo dwie nazwy: Korczwoda i Łosiowa Biel, nie tylko dotąd niepojawiające się w opisach granicy mazowiecko-krzyżackiej, ale i nieznanne zachowanym źródłom mazowieckim. Identyczność Korczwody z Wincentą wyklucza opis nr 7, w którym występują obie te rzeki. Obu nowych hydronimów należało poszukać, zgodnie z opisem granicy, na obszarze między Pisą i Skrodą. Ich identyfikacji i lokalizacji dokonano po analizie topografii tego obszaru. Zaczniemy od bagna. Otóż jedyne znaczące tu bagno położone jest w środkowym biegu Skrody, głównie po północnej i północno-zachodniej stronie rzeki, na południowy zachód od Kolna. Na jego obszarze uchodzi dziś do Skrody jej prawy dopływ — Łabna (znana z wcześniejszych opisów granicy), ale też rzeczka ta, wedle świadectwa mapy Karola de Perthéesa⁸¹, przepływała kiedyś przez nie, uchodząc do Pisy koło wsi Cieciorzy. Założona przed 1413 r. na północnym skraju bagna wieś nosiła nazwę Zabiele⁸². Inna wieś, położona na jego południowym brzegu, ale już nad Skrodą, poświadczona w 1419 r., zwała się Łosiewo⁸³. To dodatkowo wspiera przypuszczenie, iż właśnie to bagno nosiło nazwę Łosiowa Biel. Nazwa niemiecka jest tłumaczeniem nazwy polskiej. Składa się ze słowa „ell(a)nt — Elen, Elch” — ‘łoś’⁸⁴ i „bruch” (Bruch) — ‘bagno’.

⁷⁷ OF 270a, k. 101: „von dannen ober den ort bis in Nare, von dannen tzu geen bis in dy(e) Wuyse”.

⁷⁸ Por. W. Długokęcki, E. Kowalczyk, *Nieznane opisy*, s. 40.

⁷⁹ NKDM 2, nr 247, 257.

⁸⁰ G. Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen gesammelt und sprachlich behandelt*, Berlin-Leipzig 1922, s. 140.

⁸¹ K. de Perthées, *Mappa szczegulna województwa mazowieckiego*, 1783, skala 1: 225 000.

⁸² MK 48, 426; por. I. Kapica Milewski, *Herbarz (dopełnienie Niesieckiego)*, Kraków 1870, s. 36, nr 34.

⁸³ J. Wiśniewski, *Początek i rozwój*, s. 56.

⁸⁴ Por. F.L.K. Weigand, *Deutsches Wörterbuch*, wyd. 5, t. 1, Giessen 1909, szp. 431–432. Zob. też indeks *Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, wyd. W. Ziesemer, Danzig 1921, s. 855 — „elen-”, „elent-”, „ellant-”, „ellendwild(t)pret(prat)”. Zastanawia jednak, iż nazwę tę poprzedza niedokończony słowo „Wies”, co może przemawiać za tym, że skryba niemiecki początkowo chciał napisać Wiesel, myląc blisko brzmiącego dla niemieckiego ucha polskiego łosia z łasicą.

Zlokalizowanie Łosiowej Bieli pociąga za sobą utożsamienie Korczwody z ciekim wypływającym z niej, drugim ramieniem dolnej Łabny (pierwsze wpadało do Skrody), uchodzącym do Pisy. Istnienie dwóch nazw dla nazwania tego samego ciekłu to skutek trudności związanych z ustaleniem spływu rzeczek na obszarze bagna i przyjmowania, że wypływający z niego ciek — Korczwoda, to dolny bieg Łabny⁸⁵. Pragniemy też zwrócić uwagę, iż etymologia obu nazw jest zbliżona. Łabna wyprowadzana jest przez językoznawców od pruskiej nazwy osobowej „Luben” i przyrostka „-an”⁸⁶ lub od polskiego apelatywu „łub, łuba” — ‘kora drzewna’⁸⁷, przy czym polska etymologia jest lepiej umotywowana i znajduje potwierdzenie w występowaniu licznych podobnych nazw wodnych, terenowych i miejscowych na całym obszarze Polski⁸⁸. Korczwoda to nazwa złożona, której człon pierwszy powiązany jest z apelatywem „*karcz/korc”⁸⁹ (powiązanym z „kora, korzeń”)⁹⁰, który obok ‘pniak’, oznaczał również ‘krzak’, ‘karczunek, rola wykarczowana w lesie, miejsce zielskiem i krzewami zarosłe po wyciętym lesie’⁹¹. Od niego pochodzi „korczak” — ‘kubek, czara (z kory brzozej)’, ‘drewniana szufelka służąca do wylewania wody z łodzi’⁹², ‘naczynie wydrążone z kory’, będące synonimem „korzecznika” — młyńca nasiębiernego oraz nazwą herbową. Człon „woda” nie wymaga komentarza. Nazwa ta oznaczałaby rzeczkę płynącą przez tak opisany teren.

⁸⁵ Dopiero ta identyfikacja umożliwia właściwie zinterpretowanie opisów granicy powstałych w latach 1331–1335 i przed listopadem 1343 r., PrU, t. 2, z. 4, nr 882 i t. 3, z. 2, nr 613; NKDM 2, nr 212 i 257. Dotyczy to przede wszystkim Łabny, którą w starszej literaturze przedmiotu uznawano za Turośl, przywołując odnoszącą się jakoby do niej nazwę Labentno, znaną z XVII w., jednak bez podania odniesienia źródłowego, E. Kroehnert, *Die Deutsch-russische Grenze von Eydtkuhnen bis Soldaw*, „Mitteilungen der literarischen Gesellschaft Masovia” 18, 1913, s. 99, przyp. 10; H. Harmjan, *Volkskunde und Siedlungsgeschichte Altpreußens*, Berlin 1942, s. 116 oraz M. Hein i H. Koeppen, wydawcy PrU, t. 2, z. 4, Königsberg 1939, nr 882, przyp. 5; t. 3, z. 2, nr 614, przyp. 4. Przypomnijmy też, że płynąca w niedalekiej odległości Szkwa, prawy dopływ Narwi, nosi w górnym biegu nazwę Rozogi, właściwej następnie dopływowi Narwi. Było to spowodowane tym, że rzeki przeływające przez rozległe bagna miały nieczytelny bieg.

⁸⁶ G. Gerullis, op. cit., s. 91; Vladimir Nikolaevič Toporov (*Prusskij Źyky. Slovar*’, [t. 5:] L, Moskva 1990, s. 364–366) zwraca uwagę na funkcjonowanie tematu „*lub-” zarówno w językach słowiańskich, jak i bałtyckich oraz na niemożność pewnego przypisania utworzonych od niego nazw do konkretnego języka, por. *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 1: *Odapelatywne nazwy osobowe*, oprac. A. Cieślíkowa i in., Kraków 2000, s. 153.

⁸⁷ K. Zierhoffer, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław 1957, s. 249, ale przywołuje też pogląd G. Gerullisa; A. Wolff, E. Rzetelska-Feleszko, *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI w.*, Warszawa 1982, s. 95. Całkowitym nieporozumieniem jest wypowiedź Zbigniewa Babika (*Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Stowiańszczyzny*, Kraków 2001, s. 439), który błędnie lokalizuje Łabnę w dorzeczu Biebrzy, pomija wszystkie jej najstarsze poświadczenia aż do połowy XVI w. oraz przytoczone wyżej interpretacje, a podstawę dostrzega w nazwie osobowej „Łaba < łaba” — ‘łapa’, w konsekwencji nie widzi możliwości jej objaśnienia jako nazwy „oryginalnie topograficznej”.

⁸⁸ Por. *Hydronimia Wisty*, red. P. Zwoliński, Wrocław 1965, według indeksu, s. 355–356.

⁸⁹ Apelatyw ten tworzył takie nazwy miejscowe, jak Karczew, Korczew.

⁹⁰ S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 2, Lwów 1855, s. 443–444.

⁹¹ F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 2, Kraków 1958–1965, s. 72–73.

⁹² K. Zierhoffer, op. cit., s. 219.

Kolejną nową nazwą i być może nowym elementem topograficznym, nieznanym z dotychczas opublikowanych opisów granicy, jest rzeczka „Cronissa” — Krynica (nr 8), do której miała wpływać Chojna, chyba że uznamy, że jest to nazwa pospolita „krynica” — ‘źródło, zdroj, strumień’⁹³, użyta na określenie Wissy. W pierwszym przypadku, ponieważ Chojna uchodzi dziś do Wissy, należałoby przyjąć, iż kiedyś istniał tu jeszcze inny ciek, którego bieg na skutek melioracji jest obecnie trudny do ustalenia.

Omawiany odcinek granicy w ogólnym zarysie nawiązuje w zachodniej części do biegu granicy znanej z opisu sporządzonego dla Lutera z Brunszwiku (o ile uznamy identyczność ramienia Łabny uchodzącego do Pisy z Korczwodą)⁹⁴. Obecnie granica została przesunięta nieznacznie na północ, z dolnego biegu Skrody na Łosiową Biel i Korczwodę. Na jej wschodnim odcinku dokonano przesunięcia z rzeki (trans) „Gumere” (górną Gręską?)⁹⁵ na Chojnę i Wiszę, co znamy z innych opisów sporządzonych przed 1343 r.⁹⁶

Wróćmy do opisu nr 7⁹⁷. Aby zrozumieć istotę zawartych w nim wariantów przebiegu granicy wokół Łeku, trzeba pamiętać o nowym odczytaniu ugody z 1343 r. odnoszącym się do tego odcinka granicy i już w tym miejscu należy omówić użyte do ich wyznaczenia toponimy, zwłaszcza że w części ich brzmienie znacznie odbiega od obecnego, co jednak nie utrudnia w zasadzie identyfikacji. Pomocna była tu analiza topografii terenu i porównanie omawianego tekstu z innymi opisami, zawartymi w ugodzie granicznej Mazowsza z Litwą z 1358 r. i traktacie mełneńskim z 1422 r. Pozwoliło to uznać, iż dwie pierwsze nazwy pojawiające się w tej części opisu: „Grebin” i „Tutschel/Thutschel”, to zniekształcone nazwy dwóch jezior położonych przy Łeku: Grajwy (Grajewskie) i Toczyłowo.

Pierwsze jezioro, zwane „Greybo, Greibo, Greibos”, widoczne jest na mapach Caspara Hennenbergera na lewym brzegu Łeku, między tą rzeką a Jeziorem Rajgrodzkim, na północ od jeziora Toczyłowo⁹⁸. Jest to jednak pomyłka, na mapie doszło bowiem do przestawienia nazw jezior. Potwierdza to obraz znany z mapy Kwaternmistrzostwa, na której bagna wokół Łeku, na wysokości Grajewa, noszą nazwę „jez. Graiewskie”, a jezioro Toczyłowo położone jest nieco dalej, w górę rzeki⁹⁹. Sądzimy, iż należałoby

⁹³ F. Sławski, op. cit., t. 3, Kraków 1966–1969, s. 199–201.

⁹⁴ NKDM 2, nr 212.

⁹⁵ Ibidem, nr 257, 247.

⁹⁶ Ibidem, nr 247, 248.

⁹⁷ Opis ten znał G. Gerullis, op. cit., albowiem w pracy tej natrafiamy na interpretację części zawartych w nim nazw, ale z błędną lokalizacją i bez próby ustalenia czasu zapisu.

⁹⁸ *Prussiae das ist des Landes zu Preussen welches das herrlichste Theil ist Sarmatiae Europaeae*, skala ok. 1:370 000, Königsberg 1595, Yz7; idem, *Der See, Strome und Flusses Namen. Welche in der Preuschen Mappen verseichner find*, (współwydane, z własną numeracją stron, z *Erclerung der preussischen grössern Landtaffel oder Mappen*), Königsberg 1595, s. 12, oraz na mapie *Prussia vetus* zamieszczonej w C. Hartknoch, *Alt und Neues Preussen oder preussischen Historien*, Frankfurt-Leipzig 1684.

⁹⁹ *Topograficzna karta Królestwa Polskiego*, skala 1:126 000, Warszawa 1843 (1839).

się zastanowić, czy najstarszym poświadczeniem nazwy tego jeziora nie jest, wspomniany wyżej, zapis „Grebin” z kroniki Wiganda z 1360 r.¹⁰⁰ Nazwa ta pojawia się w wersji „Grobin” w 1405 r.¹⁰¹, „Grayewo” w 1412 r.¹⁰², ale zapis odnosi się do wydarzeń z 1405 r. Jej kolejne zapisy to „Graywo” z 1415 r.¹⁰³, „Greywo” z 1422 r.¹⁰⁴ i „Graywo” z 1437 r.¹⁰⁵ Uznawana jest za bałtycką i wyprowadzana z jaćwieskiego „grewa” — ‘jeziorzysko, starorzecze’, litewskiego „grevá” — ‘koryto rzeki’ i łotewskiego „grīva” — ‘ujście rzeki, stare koryto rzeki, rzeczysko’¹⁰⁶. Obejmowała ona początkowo także większy obszar na prawym brzegu Łeku, skoro w 1426 r. użyto jej dla nazwania wsi („Graywa”, późniejsze Grajewo)¹⁰⁷, a w 1486 r. określono tak porastający tu las („bonis Graywo et nemus Graywy”)¹⁰⁸. Tu też płynęła niewielka rzeczka Grajewnica, wpadająca do jeziora Graywy (1472 r.)¹⁰⁹. Pozostało tylko wyjaśnić odmienny zapis nazwy, w którym doszło do zastąpienia zgłoski „w” zgłoską „b” („Grebin — Grevin”), co często zdarza się w tekstach średniowiecznych. Z odwrotnym zjawiskiem mamy do czynienia w zapisie nazwy Biebrzy („Bevir”).

Drugie jezioro to Toczłowo, przez które kiedyś także przepływał Łek, dziś mające tylko z nim połączenie. I ono jest widoczne na wspomnianych mapach Hennenbergera pod nazwą „Tlotzalou, Tloczelow, Tlotzi-lou”¹¹⁰. Jest to nazwa polska, poświadczona kolejno jako — „Totczelaw” (1405), „Toczłow” (1415)¹¹¹, „Toczyłow” (1422) i „Thoczyłow” (1427)¹¹², związana z apelatywem „*tok” — ‘ciek’, produktywnym w licznych polskich

¹⁰⁰ Wigand, s. 525.

¹⁰¹ Por. przyp. 30.

¹⁰² Lites 2, s. 187.

¹⁰³ RHD 1, nr 2244.

¹⁰⁴ Staatsverträge, t. 1, nr 152.

¹⁰⁵ Ibidem, nr 187.

¹⁰⁶ G. Gerullis, op. cit., s. 46; J. Nalepa, *Z badań nad jaćwieskimi relikami onomastycznymi Połeksza*, w: *Studia Linguistica Slavica Baltica Canuto Olavo Falk sexagenario a collegisamicis discipulis oblata*, Lund 1966, s. 194–195; V.N. Toporov, op. cit., [t. 2:] *E-H*, Moskwa 1979, s. 295–296; NMP, t. 3, s. 352. Nieporozumieniem jest wyprowadzanie tej nazwy od nazwy osobowej „*Graj”, jak to uczynił K. Zierhoffer (op. cit., s. 186), który ponadto od Grajewa oddzielił zapis „Graywa”, uznając go za niejasny. Sprzeciwił się temu w recenzji J. Wiśniewski („Onomastica”, R. 5, 1959, z. 2 (9), s. 516–517), a mimo to powtórzyła to Irena Halicka (*Nazwy miejscowe środkowej i zachodniej Białostoczczyzny. Dzierżawcze, patronimiczne i rodzinne*, Warszawa 1976, s. 61).

¹⁰⁷ *Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV–XVI w.*, t. 1: *Księga oznaczona nr 333 z lat 1417–1429*, wyd. B. Włodarski, Warszawa 1918, *Pomniki Prawa* (dalej cyt. PPr), t. 5, nr 354; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim*, s. 82.

¹⁰⁸ AGAD, perg. 7107.

¹⁰⁹ MK 5, 25–26; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim*, s. 157; M. Kondratiuk, *Elementy bałtyckie w toponimii i mikrotoponimii regionu białostockiego*, Wrocław 1985, s. 107.

¹¹⁰ Por. przyp. 98.

¹¹¹ RHD 1, nr 2244; OBA, nr 794.

¹¹² Staatsverträge, t. 1, nr 152, 187.

hydronimicznych nazwach pospolitych, takich jak potok, stok, przytoka, roztoka, zatoka¹¹³.

Kolejne jezioro pojawiające się w opisie to „Gransee”, dzisiejsze jezioro Dręstwo, leżące na wschód od Jeziora Rajgrodzkiego, przez które przepływa Jegrznia. Gerullis pomija jego nazwę w swojej pracy, uznaje zatem jej słowiański rodowód, który objaśniła Elżbieta Borysiak, wyprowadzając ją m.in. od prasłowiańskiego „*dręgy, dręga” — ‘to, co drga, trzęsie się; trzęsawisko, grzęzawisko, topiel, bagno’¹¹⁴.

Następne jezioro to „Rogel”. O jego tożsamości z Jeziorem Rajgrodzkim przekonuje zapis z około 1420 r., „ad lacum Raygrad alias Rogel”¹¹⁵. Inne zapisy to „Rogort, Raygrad”¹¹⁶. Nazwa ta uznawana jest przez Kazimirasa Būgę za jaćwieską, wyprowadzoną od nazwy jeziora *Rāja-s > *Rōjis, przyrównywaną do łotewskiej nazwy rzeki Rūoja — ‘stojąca woda’ oraz pruskiego *Rōjis — ‘błoto, bagno’, upodobnionego następnie do słowiańskiego „*raj”¹¹⁷. Wątpliwości co do takiej etymologii wnosi występowanie nazwy Rajgród na terenach słowiańskich, jak również kaszubskiego apelatywu „reja” — ‘błoto’ (por. ogólnopolskie „breja”) oraz licznych nazw miejscowych Raj, Rajska, których związek z łacińskim „paradisus” jest bardziej niż wątpliwy¹¹⁸.

Wśród toponimów pojawia się też nazwa „Rawczisken”, nieznaną skądinąd. Odnosi się ona zarówno do rzeczki, jak i do jeziora, a może także do większego terytorium (może grodu w Gorczycach, gm. Prostki)¹¹⁹. Wszystko wskazuje na to, że można ją powiązać ze znaną od 1431 r. ze źródeł mazowieckich i krzyżackich nazwą Rożyńsko/Ruszeńsko („Ruszeysko”)¹²⁰, która przetrwała w nazwach wsi Różyńsk Wielki i Mały, gm. Prostki, oraz w około dziesięciu innych po obu stronach granicy z 1343 r., którym przydawano określenie Różyńskie. Po stronie mazowieckiej określano tak ponadto duży nadgraniczny las¹²¹, a po stronie krzyżackiej dwie rzeczki: Różyńkę (Rożyńsk) wypływającą z Jeziora Dybowskiego (dawniej Rożyńsk, Rożyńskie) oraz Rożanicę (Różanica), prawy dopływ Łeku, uchodzący powyżej Prostek. W przypadku interesującej nas rzeczki byłaby to dzisiejsza Rożanica, płynąca prawie równolegle do granicy z 1343 r. Gerullis wywiódł

¹¹³ K. Zierhoffer (op. cit., s. 366) identyczną nazwę występującą nad Narwią, na wschód od Wizny, wyprowadził od rekonstruowanej nazwy osobowej „*Toczyło”, z czym trudno się zgodzić, zwłaszcza iż pierwotnie była to nazwa terenowa, MK 3, 98. Powtarza to I. Halicka (op. cit., s. 174), bez żadnego uzasadnienia. Polska antroponimia nie zna takiej nazwy osobowej, por. *Słownik etymologiczno-motywacyjny*.

¹¹⁴ NMP, t. 2: C-D, Kraków 1997, s. 423, pominięto najstarsze poświadczenia.

¹¹⁵ CEV, nr 898.

¹¹⁶ Staatsverträge, t. 1, nr 152.

¹¹⁷ K. Būga, *Rinktniai Raštai*, t. 3, Vilnius 1961, s. 147-148.

¹¹⁸ S. Urbańczyk i J. Wiśniewski, *Rajgród*, SSS, t. 4, cz. 2, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Spławiński, Wrocław 1972, s. 462.

¹¹⁹ L. Lenarczyk, *Badania sondażowe na grodzisku w Gorczycach, woj. suwalskie*, „Rocznik Białostocki” 16, 1991, s. 483-484. Jego funkcjonowanie odniesiono do XI-XIII w., ale nie określano przynależności kulturowej.

¹²⁰ *Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV-XVI w.*, t. 2: *Księga oznaczona nr 334 z lat 1429-1433*, wyd. A. Włodarski, Warszawa 1930, PPr 6, nr 314.

¹²¹ A. Wolff, E. Rzetelska-Feleszko, op. cit., s. 153.

„Rawczisken” od litewskiego „raūsti” — ‘wühlen’ — ‘wyrzyć, wygrzebać’ lub łotewskiego „raust” — ‘dasselbe’¹²². Natomiast Karol Zierhoffer uznał „Rożyńsko” za nazwę niejasną, a Ewa Rzetelska–Feleszko powiązała „Ruszeńsko” z litewskim „rušūs” — ‘pracowity, pilny’¹²³. Ostatnio Zbigniew Babik opowiedział się za polską genezą tej nazwy, którą uznał za hydronim i wyprowadził od „*ruszna” — ‘ruchliwa, szybka’¹²⁴. Wystąpienie w tym samym czasie dwóch różnych nazw dla nazwania tego samego obszaru i ciek, przy ewidentnie pruskiej (jaćwieskiej) genezie „Rawczisken”, może istotnie wskazywać na słowiańską genezę nazwy „Ruszeńska”.

Wreszcie jezioro Barben to dzisiejsze jezioro Borowe, z którego obecnie wypływa Wissa, położone około 1 km na północ od granicy z 1343 r. i 5 km od ujścia Chojny do Wissy. Znane było pod tą nazwą do współczesności. Gerullis umiejscawia je błędnie na lewym brzegu Łeku, w okolicy jeziora Selmęt, i wyprowadza jego nazwę z litewskiego „barbėti” — ‘murren, murmeln’ — ‘mruczeć, szemrać’¹²⁵. Nazwa ta kilkakrotnie jest poświadczona w XV w.¹²⁶

Nie udało się zidentyfikować drugiej Chojny. Obszar wokół jezior Borowego i Dybowskiego pokryty jest gęstą siecią licznych bezimiennych cieków i nie sposób ustalić, który z nich tak się nazywał.

Pozostałe hydronimy nie sprawiają kłopotów identyfikacyjnych. Są to w kolejności wymienienia, znane nam już: Chojna („Kayona”) — prawy dopływ Wissy, Łek i Netta („Mete”) — prawe dopływy Biebrzy, Biebrza, Małkiń („Malke”) — nazwa środkowego biegu Jegrzni (lewego dopływu Łeku) między jeziorami Selmęt Wielki i Stackie (zachodnia część Jeziora Rajgrodzkiego) oraz jezioro Selmęt Wielki („Salmant”).

Przejdźmy do treści opisu. Punktami wyjściowymi rozważań dotyczących granicy na lewym brzegu Łeku są dwa brody: pierwszy położony jest $\frac{3}{4}$ drogi poniżej „Grebín”, drugi zaś „obir dem Grebín”, nad „dem Tutschel”, to znaczy powyżej jeziora Toczyłowo. Oznacza to, że bród leżał nie tylko powyżej jeziora Grebín, ale także powyżej jeziora Toczyłowo. Chodziło przy tym o analizę dwóch możliwych interpretacji układu bratiańskiego: od każdego z obu brodów na Łeku, (1) Łekiem do Biebrzy i Biebrzą do jej źródeł lub (2) prosto na wschód do Biebrzy i Biebrzą do źródeł. Dlatego granicę prowadzono raz najbliżej do Biebrzy, drugi zaś raz „prosto” (łacińskiemu przysłóvkowi „directe” odpowiada niemieckie „gerichte”) do Biebrzy, co w tutejszej rzeczywistości topograficznej oznacza prosto, w prawo, na wschód. W pierwszym przypadku, wedle interpretacji Zakonu,

¹²² G. Gerullis (op. cit., s. 139–140) błędnie, naszym zdaniem, utożsamiał tę nazwę z drugą Chojną, por. niżej.

¹²³ K. Zierhoffer, op. cit., s. 323; A. Wolff, E. Rzetelska–Feleszko, l.c.

¹²⁴ Z. Babik, op. cit., s. 545–546.

¹²⁵ G. Gerullis, op. cit., s. 16.

¹²⁶ G. Białuński (*Kolonizacja*, s. 34) podaje, że jezioro Barbensehe wymieniono w 1452 r. w nadaniu dla dóbr Skarżyn, położonych na południe od niego, tuż przy granicy mazowieckiej, a w 1449 r. (s. 33) w dokumencie dla Myszek, położonych 7 km dalej na północny wschód od Skarżyna, wymieniono Barbenfliess. Jest to zapewne dzisiejsza rzeczka Święceć, wypływająca z tego jeziora.

poczynając od brodu, granicę krzyżacko–mazowiecką stanowiłby Łek. Byłoby to zgodne z krzyżackim rozumieniem treści ugody z 1343 r. W drugim przypadku jej przebieg odpowiadałby mazowieckiej interpretacji ugody i nawiązywałby do umowy mazowiecko–litewskiej z 1358 r. Bród powyżej „Grebin” i koło jeziora Toczyłowo bez trudu można zlokalizować między Boguszami i Prostkami. Jest to powszechnie znany Kamienny Bród¹²⁷. Drugi bród, położony $\frac{3}{4}$ drogi w dół od „Grebin”, lokalizować można koło wsi Kacprowo¹²⁸. Układ bratiański mówił o brodzie na Łeku, nie precyzując jednak bliżej jego położenia, choć wymienienie w nim Chojny, dopływu Wiszy, wskazuje na wyższy bród. Dlatego też Zakon rozważał, jakie skutki terytorialne miałyby uznanie tego czy innego brodu za punkt graniczny, uzgodniony w 1343 r., oraz odmienna interpretacja określenia „abinde directe eundo usque ad fluvium dictum Bebra”.

Te informacje należy skonfrontować z danymi z listu komtura Bałgi do wielkiego mistrza z 16 lutego 1405 r., w którym wymieniono też dwa brody. Pierwszy z nich (górnny) oddalony był od Ełku o 3 mile i należy lokalizować go w okolicy dzisiejszych Boguszy i Prostek, drugi zaś oddalony był od Ełku o 5 mil i leżał w pobliżu wsi Kacprowo¹²⁹. Ta odległość jest nieco przewiększona, gdyby podążać szlakiem wodnym, a prawdopodobna w przypadku szlaku lądowego, albowiem wówczas należało obchodzić bagna. Bród powinien znajdować się przed skrajem bagien Dybła. A zatem w obu dokumentach mamy do czynienia z tymi samymi brodami.

¹²⁷ Jest on znany jako „vadum Likke” z ugody granicznej z 1343 r. (NKDM 2, nr 259), następnie pod nazwą „Kamonybrod” w 1358 r. (NKDM 3, nr 24) oraz około 1420 r. jako „Kamienibrod alias Steinfort” (CEV, nr 898) i jako „Cammynnybrod” w akcie pokoju mełneńskiego (Staatsverträge, t. 1, nr 152). Wedle mapy Friedricha L. von Schroettera. (*Karte von Ost-Preussen nebst Preussisch Lithauen und West-Preussen nebst Netzdistrikt*, skala 1:150 000, [Berlin] 1803–1812, Sec. 18) bród ten znajdował się po mazowieckiej stronie granicy. W tym miejscu należy wspomnieć o perturbacjach granicznych, które miały miejsce w latach 1532–1545. Otóż wedle relacji świadków z Rajgrodu, Kamienny Bród położony był koło jeziora Sumowo, a więc na zachód od Ełku, o czym pisał J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim*, s. 27; idem, *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim*, s. 38, 100–101. Przesunięcie granicy na bród koło Prostek miało nastąpić w czasie zastawu ziemi wiskiej. Wedle innej relacji istniały dwa jeziora Rajgrodzkie (drugie to Jezioro Golubskie) oraz jeszcze jeden Kamienny Bród, położony w odległości $\frac{3}{5}$ mili od zamku ełckiego i $\frac{2}{5}$ mili od Stradun. Byłby to bród na Łeku przy Jeziorze Haleckim, koło wsi Miłuki. Relacje mówią o granicy poprowadzonej od jeziora Sumowo lub od dzisiejszego Jeziora Haleckiego, przez wsi Karmona (nad Przekopką) i Chechły (nad Legą), koło stupów nad Jezio-rem Rajgrodzkim (Golubskim?), przez Mikołajki, jezioro i wieś Skomętno, wsi Krzyżewo, Prawdyszki, Ginie i Turowo, L. Kolankowski, *Zygmunt August, wielki książę Litwy, roku 1548*, Lwów 1913, s. 269–270; W. Pociecha, *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie odrodzenia*, t. 3, Poznań 1958, s. 146–147. Dalej granica osiągała rzeczkę Pruską (zwaną później Kamiennym Brodem, wpadającą do jeziora Necko). Nie można wykluczyć, że wystąpienie w tej okolicy kilku urzędzonych (kamiennych) brodów spowodowało pewne zamieszanie w rozumieniu przebiegu granicy. Stąd też Wiśniewski (*Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim*, s. 39), za Kamińskim, wysnuł wniosek, że od połowy XIII w. do Mazowsza, przynajmniej formalnie, należały okolice Augustowa.

¹²⁸ H. Harmjanż, op. cit., s. 123.

¹²⁹ Jeżeli nasze rozumowanie jest słuszne, to wedle opisu nr 7 i listu komtura Bałgi z 1405 r. oba brody dzieliła odległość $\frac{3}{4}$ drogi = 2 milom = 1 mili dużej (?), por. s. 10. Oznaczałoby to, że droga, którą przebywano dziennie, wynosiła około 20 km. Taki sposób liczenia przebytego dystansu znany jest także z Mazowsza. G. Myśliwski (op. cit., s. 83–84) uznaje go za archaiczny, nie określając jednak długości przebytej drogi.

Pierwszy wariant rozgraniczenia szedłby od dolnego brodu najbliższej do Biebrzy, co należy rozumieć — wzdłuż Łeku, i wówczas Zakon nie poniósłby żadnych strat terytorialnych. W przypadku zgody na drugi wariant, w którym granicę poprowadzono by prosto (na wschód) do Biebrzy, od państwa zakonnego odpadłoby jezioro Dręstwo.

W trzecim wariantcie rozgraniczenia, gdyby za punkt wyjścia przyjąć górny bród, to wówczas, prowadząc granicę bezpośrednio do Biebrzy, Zakon utraciłby jeziora Grebin (Grajewskie) i Toczyłowo. Najgorszy dla Zakonu byłby wariant czwarty, w którym rozpoczynająca się w tym samym miejscu granica, ale idąca prosto (na wschód) przez Nettę do Biebrzy, pozabawiłaby go kolejnych dwóch jezior: Rogel (Rajgrodzkie) i Dręstwo.

Z dalszej części dokumentu nr 7 wynika, że Mazowsze wysunęło jeszcze bardziej niekorzystną dla Zakonu interpretację umowy bratiańskiej. Oto rzeka Chojna, wspomniana w tejże umowie, to nie dopływ Wisły, ale inny ciek wypływający „aus dem Rawczisken” (z Jeziora Rożyńskiego/Dybowskiego), obecnie nieprowadzący wody, położony „z tyłu” (tzw. na południe lub na zachód) jeziora Barben (Borowego)¹³⁰. Dalej granica miałaby iść przez rzekę „Rawczisken” (Rożanica), która wpływa do Łeku dobrym rzutem kamieniem poniżej mostu zbudowanego w czasie budowy (odbudowy) zamku w Elku¹³¹. Stąd granica miałaby biec prosto (na wschód) do Biebrzy, napotykając po drodze Nettę, tyle tylko, że w nieco wyższym biegu. Wówczas po stronie mazowieckiej pozostałyby rzeki Małkiń i Łek (na odcinku poniżej Kamiennego Brodu)¹³².

Żądania te zostały zapewne wysunięte przez Mazowsze po lutym 1405 r., gdyż komtur bałgijski wspomniałby o nich najpewniej wielkiemu mistrzowi.

Spór o jeziora Graywo i Toczyłowo oraz o Rybno, wymienione w 1405 r., trwał jeszcze przez wiele lat. O ich zwrot dopominał się Janusz I w 1412 r.¹³³, a także w listach z 15 lutego i 15 lipca 1415 r., skierowanych do wielkiego mistrza Michała Kűchmeistra¹³⁴. Pozornie sprawę uregulowano w pokoju mełneńskim w 1422 r.¹³⁵, ale do ostatecznego rozgraniczenia, przyznającego stronie mazowieckiej sporne jezioro, doszło w 1437 r., w trakcie rokowań prowadzonych w Szczuczynie¹³⁶.

¹³⁰ Z Jeziora Rożyńskiego (Dybowskiego) wypływa rzeczka Rożynka, a z jeziora Borowe, położonego na południe od Jeziora Rożyńskiego, wypływa na zachód rzeczka Święcek, wpadająca do Rożynki.

¹³¹ Z 1426 r. znany jest „antiquus pons”, położony we wsi Sobkowo, na terenie późniejszych Boguszy (PPr 5, nr 358).

¹³² Por. wyżej s. 25.

¹³³ Lites 2, s. 323.

¹³⁴ OF 3, s. 185–186 (kserokopia udostępniona przez M. Radocha); RHD 1, nr 2244.

¹³⁵ Staatsverträge, t. 1, nr 152.

¹³⁶ Ibidem, nr 187; W. Sieradzan, op. cit. s. 151–156, należy jednak sprostować, iż rzecz nie szła o „stosunkowo znaczny obszar” położony między ramionami płynącej rozłoką Wincenty, jak sądzi ten badacz. Drobne zatargi graniczne trwały w tym rejonie nadal, ibidem, s. 155, przyp. 116.

Na koniec chcielibyśmy zwrócić uwagę na jeszcze jeden fakt wpływający na krytykę i wiarygodność omawianych opisów, a mianowicie na skreślenie w opisie nr 11 fragmentu „den see Rubin”. Jest to ślad pomyłek, które miały miejsce w trakcie wpisywania tekstów dokumentów do kopia-riusza. Skreślenie to wskazuje na pominięcie fragmentu (linijki) tekstu podstawy. Wynikło to z powtarzalności używanych sformułowań. Stwierdziwszy błąd, kancelista próbował go naprawić, ale znów się pomylił, wpisując tylko część pominiętej linijki w złym miejscu, i skreślił błędny zapis. Opuszczony fragment znajdował się prawdopodobnie po słowach „Korczwode in dy Pysse vellet” i brzmiał „von dannen zu gehen auf den see Rubin”, albowiem jezioro Rybno istotnie leżało między ujściem Korczwody do Pisy a ujściem Boleszówki do Turośli (Rudnej).

Reasumując, z publikowanych opisów (nr 7-11) granicy mazowiecko-krzyżackiej na Wysoczyźnie Kolneńskiej jednoznacznie wynika, że Zakon, korzystając ze słabego zaludnienia północnej jej części między Pisą i Łekiem, silnie zabagnionego obszaru między Wissą i Biebrzą oraz z zastawu ziemi wiskiej, zapragnął powrócić (w przybliżeniu) do żądań granicznych sprzed 1343 r. i około 1397 r. nie tylko dopuścił do zajęcia powiatu goniądzkiego przez Litwę, co uprawomocniono traktatem saliniskim, ale zamierzał zagarnąć lub usankcjonować wcześniejsze zajęcie północnej części ziemi wiskiej, a także przejął (zamierzał przejąć) północną część ziemi łomżyńskiej, na północ od linii Skrody i Korczwody (Łabny), i tereny wokół jezior Rybno¹³⁷.

Jest też wielce prawdopodobne, że powodem, dla którego Zakon dążył do oderwania od Mazowsza obszarów położonych na północ od Korczwody (Łabny) i Skrody oraz nad Łekiem, była chęć kontrolowania na dłuższym odcinku dwóch szlaków drogowych. Pierwszy z nich, tzw. Heerweg, wykorzystywali Litwini i Zakon do wypraw wojennych¹³⁸. Szedł on zapewne od przepraw koło Goniądza i Wizny, przez Kamienny Bród na Skrodzie koło późniejszych wsi Koziki i Obiedzino-Jaśki¹³⁹. Drugi szlak wiódł od Kamiennego Brodu na Łeku, przez Kiejstutów Bród, położony koło Rakowa, przy ujściu Chojny (Lodwigówki) do Wissy¹⁴⁰, i też był wykorzystywany przez wojska litewskie, za czym przemawia nazwa brodu.

¹³⁷ Warto wspomnieć, że w okolicy tego jeziora, między Turoślą a Pisą, zwłaszcza koło Lemanów, znajdują się rozległe tereny zasobne w rudę darniową, a właśnie kuźnice były pierwszymi osadami zakładanymi przez Zakon w puszczy przy granicy z Mazowszem.

¹³⁸ W korespondencji z 1402 r. natrafiamy na pretensje Zakonu skierowane do księcia Janusza, iż mieszkańcy Wizny przechowują Litwinów napadających na poddanych Zakonu i penetrujących drogi wiodące do państwa zakonnego, M. Radoch, op. cit., s. 88, 90.

¹³⁹ PPr 5, nr 107; I. Kapica Milewski, op. cit., s. 302 (1474 r.).

¹⁴⁰ Nazwa znana jest od 1438 r., MK 335, 13v-15; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim*, s. 27-28, 121, 126. Zdaniem Jerzego Nalepy (*Kienstutów Bród, Kynstutte Brast i Kiejstut oraz chronologia denazalizacji w języku staroliteńskim*, w: *Opuscula Slavica*, t. 1, Lund 1971, s. 138), powstała ona po wyprawach Kiejstuta na okolice Działdowa i Nidzicy 1375 r., a Wiśniewski bierze pod uwagę także wyprawy na Pisz w 1366 i 1375 r. Druga taka nazwa („Kinstotten Brast”) wystąpiła w okolicy Okartowa i znana jest z 1437 r. z dokumentu lokacji wsi Grzegorz. Był to bród między jeziorami Sniardwy i Tyrkło, na szlaku orzyckim, którym szła zapewne wyprawa litewska z 1361 r., ibidem, s. 138-139, por. J. Powierski, op. cit., s. 546, 568.

Zapewne te same cele, przejście pełnej kontroli nad Kamiennym Brodem koło Prostek i wiodącym przezeń szlakiem na dłuższym odcinku, przyświecały stronie mazowieckiej, gdy żądała przesunięcia punktu granicznego jeszcze dalej w górę Łeku. Jednocześnie w omówionych opisach wyraźnie widać tendencję Zakonu, czytelną już w opisach z XIV w., do prowadzenia granicy ciekami wodnymi (Korczwoda-Łabna, Skroda, Chojna, Wissa, Biebrza), wbrew oczywistej prawidłowości osadniczej, w której rzeki są osiami osadnictwa i jednocześnie wygodnym szlakiem komunikacyjnym.

Opis zawarty w dokumencie nr 7 miał wspomóc członków delegacji Zakonu w rokowaniach granicznych ze stroną mazowiecką w 1412 r. Ukazuje on mechanizm działań Zakonu, zmierzającego, mimo klęski pod Grunwaldem, do prawnego zaboru znacznej części ziem mazowieckich. W świetle dotychczasowej wiedzy o dziejach stosunków mazowiecko-krzyżackich nie jesteśmy w stanie stwierdzić, czy omawiana w dokumencie próba przejścia północno-wschodniej części międzyrzecza Pisy i Biebrzy (na północ od Łabny i Skrody oraz między Wissą, Biebrzą i Łekiem) miała charakter postulatywny, czy też oddawała stan rzeczywisty, czyli wcześniejsze przejście kontroli nad tym drugim obszarem przez Zakon, na co wskazywałby list komtura Holta (nr 1).

Uporczywe powracanie Zakonu do granicy idącej dolną Łabną, Skrodą, Chojną i Wissą musiało być czymś umotywowane. W świetle dotychczasowej wiedzy archeologicznej nie może być brany pod uwagę południowy zasięg wczesnośredniowiecznego osadnictwa pruskiego (galindzkiego i jaćwieskiego)¹⁴¹. Bardziej prawdopodobne jest przypuszczenie, że żądania krzyżackie były związane z wyludnieniem, zanikiem osadnictwa mazowieckiego w wyniku najazdów jaćwieskich i litewskich w XIII-XIV w. oraz istnieniem między Wissą, Łekiem i Biebrzą rozległych bagien. Uzurpacje Zakonu zasadały się zapewne na przekonaniu, że cały pozbawiony stałego osadnictwa obszar to pozostałość pustki galindzkiej i jako taki powinien przynależeć do państwa zakonnego. Wskazuje na to sformułowanie zawarte w opisie nr 11, „das das land bin dissen obengeschr(eben) grenitcz(e)n ken Pr(e)ussen wert ist von lang(e)n alden joren das land tzu Galind(e)n genand”. Natomiast dla badań nad osadnictwem mazowieckim w XIV w. może to być wskazówka o zasięgu pozostałości starszego osadnictwa mazowieckiego, podporządkowanego grodom w Nowogrodzie

¹⁴¹ J. Wiśniewski (*Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim*, s. 19-20) przyjmował, że nawet dorzecze Wisy stanowiło obszar osadniczy Połekszan, na co brak jakichkolwiek dowodów archeologicznych z doby wczesnego średniowiecza. Autorytet tego historyka powoduje, że wiele jego ustaleń jest przejmowanych przez kolejne pokolenie badaczy bez dokonania najmniejszej próby krytycznej ich oceny i konfrontacji z nowszymi ustaleniami. Najbardziej wymownym świadectwem zasięgu wczesnośredniowiecznego osadnictwa mazowieckiego na tym obszarze jest grodzisko w Truskach-Zalesiu nad Wincentą. Datowane było ono do tej pory na XI-XII w. Po badaniach dendrochronologicznych ustalono jego metrykę na koniec lat dwudziestych X w. (informacja ustna Ewy Marczak). Wzniesiono je w miejscu wcześniej istniejącej osady. Mieszkająca tu ludność z całą pewnością eksploatowała obszar położony po obu stronach Wincenty, czyli także po późniejszej, krzyżackiej stronie granicy z 1343 r. Z obszaru przylegającego do tejże granicy znamy kilka innych osad otwartych, choćby nad Pisą, w miejscu zwanym Stare Kołno, w Górszczyźnie.

(Łomży) i Wiźnie¹⁴². Pozostały, opustoszały obszar był jednak dowodnie w tym czasie eksploatowany gospodarczo przez ludność zamieszkałą wokół tych grodów.

* * *

Opublikowane w obu częściach niniejszego artykułu opisy granicy mazowiecko-krzyżackiej powstałe po bitwie grunwaldzkiej, a wykorzystujące nieco starsze opisy ze schyłku XIV i początku XV w., wprowadziły nas w świat zdarzeń słabo znanych dotąd literaturze przedmiotu lub niedostatecznie oświetlonych. Należy do nich wiadomość o ujeździe granicznym z 1374 r., wiązany przez nas z zakończeniem sporu krzyżacko-warمیńskiego o władztwo terytorialne puszczy przy granicy mazowieckiej, a być może także z wydzieleniem dzielnic synom przez Siemowita III. W opisie ujazdu pojawiły się postaci z najbliższego otoczenia Janusza I, który właśnie objął władzę w wydzielonej mu dzielnicy. Ponadto opis ten umożliwił powiązanie chorążego ciechanowskiego Piotra z rodem Prusów, dostarczył wiadomości o mieszkańcach pogranicznych wsi i nieznanym do tej pory, najstarszym prokuratorze wielbarskim Dytrychu, a tym samym w odmiennym świetle przedstawił czas i okoliczności powołania prokuratorstwa wielbarskiego, niż to przyjęto w ostatnio opublikowanych pracach.

Prawie wszystkie opisy zawierają nieznane to tej pory nazwy topograficzne, występujące w strefie pogranicza (np. Mosebruch, Landstrasse między Rywocinami i Kęczewem, Landwehr (Wał Graniczny), Heerweg, Wielka Jedlina, Płosy, Boleszówka, „Regismedien”, Korczwoda, Łosiowa Biel, „Rawczysken”), a także znacznie wcześniejsze poświadczenia innych (np. Turośl, Krasnosielc, Barben). Poznajemy również bezimienne elementy topografii (np. łąki, żuławka, drogi, wzgórze, kuźnica (Szczepka)). Opisy te umożliwiły wyprostowanie błędnych identyfikacji hydronimów, np. Łabny-Lubeno (Korczwoda), uznawanej w literaturze niemieckiej za Turośl. Ukazały nie tylko sposoby oznaczania granicy (ciosna, kopce, okopcowane drzewa i pale, oznaczone ciosnami i rogami drzewa, wał podłużny), ale i czas potrzebny do wykonania tej czynności (14 dni między Orzycem i Pisą). Zaprzeczyły tym samym sądom o tym, że omawiana granica nie była do pierwszej połowy XV w. oznaczona w terenie. Jednak co najważniejsze, opisy dostarczyły danych o procesie i etapach kształtowania się granicy mazowiecko-krzyżackiej po 1343 r., o dokonywaniu jej ujazdów, „ochodzy” i opisywania, niekiedy bardzo szczegółowego (na odcinku Zawkrza), oraz o trwających aż do pokoju mełneńskiego i rokowań w Szczuczynie próbach zagarnięcia przez Zakon terenów położonych na południe od granicy z 1343 r. Mamy zatem nadzieję, że opublikowane ich przyczyni się do

¹⁴² Nowogród pojawia się po raz pierwszy w akcie lenna przekazanego Siemowitowi III przez Kazimierza Wielkiego 27 grudnia 1355 r., NKDM 2, nr 338, 339. W tym samym dniu księciu została przekazana na okres 3 lat ziemia wiska, ibidem, nr 340. Gród w Starej Łomży zapewne już nie funkcjonował, ale potwierdzenie tego faktu nie jest możliwe z braku opracowania prowadzonych tu w latach osiemdziesiątych XX w., pod kierunkiem Jerzego Gąssowskiego, badań wykopaliskowych. Dotyczy to także innych grodzisk ziemi łomżyńskiej badanych pod jego kierownictwem.

poszerzenia wiedzy o stosunkach mazowiecko-krzyżackich na przełomie XIV i XV w. w kwestii sporów terytorialnych.

Zasady publikacji poniższych opisów zostały omówione w części pierwszej artykułu. Także i obecnie, ze względu na powtarzalność nazw własnych zbiorników wodnych, miejscowości itp., pełną identyfikację podajemy tylko za pierwszym razem, a następnie ograniczamy się do odnotowania współczesnego brzmienia nazwy. W datowaniu opisów nr 8-10 podajemy najbardziej prawdopodobny okres ich powstania.

Aneks

Nr 7

B.m. [po 16 III 1405 – przed 21 VII 1407]

[Jan, hrabia von Sayn, komtur w Bałdze] informuje wielkiego marszałka [Ulryka von Jungingena] o sytuacji na granicy z Mazowszem.

Kop.: *Berlin-Dahlem, Geheimes Staatsarchiv, Preussischer Kulturbesitz, XX. HA, Staatsarchiv Königsberg, Ordensfoliant 270a, k. 94v-95. Wpis z drugiej dekady Xv w. Tytuł: Dis seint die grenitczen die der marschalk¹ dem meister² hat gesand und andir gebitiger aus dem Nedirlande³ off die reyze ken Ungar(n)⁴ anno etc. duodecimo sub octava Ascensionis Domini [12-19 V 1412].*

Der marschak [s]. Czum ersten an die alde grenicz, die man behald(e)n hat czwusschen dem herczogen us der Mazaw und dem ord(e)n bis an disse czeit, alzo die K o r c z w o d a⁵ in die Pisse⁶ vellet, die K o r c z w o d a off als sie entspringet, vort gerichte czugeen durch ein bruch L o s s o b i l b e a l⁷, in dewcz genant Wies^a Ella(n)tbruch⁸, aus dem bruche gerichte auff die Schroda⁹, die Schroda auffczugeen als sie entspringet, denne gerichte czu geen als die Kayona¹⁰ in die Wusse¹¹ vellet, die Wusse ab als sie in die Bew(ir)¹² vellet. Das seint die alden grenitczen, die man vor achczig jaren¹³ gehalden hat czwuschen dem herczogen aus der Mazaw und dem ord(e)n. Nu sold ir wissen, was euch abgeet czwuschen der Wusse und der Pisse, die lenge wol acht mylen volkomen, in dem breittesten wol czweier mylen breit, in ettlichen enden andirhalbe meile breit, [k. 95] uff des smelste einer meylen breit. Nw moget ir selbir merken, wie lang und wie breit ist czwuschen der Wusse und der Licke¹⁴, also die Wusse yn die Bew(ir) vellet in etlichen end(e)n fumff meilen, seichs meilen, sebin adir acht meilen breit. Wisset lieber her marschalk, das wir haben gegange(n) die Vincento¹⁵ uff als sie entspringet, vort von der Vincento also die Kayona entspringet, von der Kayona auff den vort¹⁶ auff den Grebin¹⁷, der do leit drey virteil wegis beneden Grebin, und haben denne angehaben an dem vorte obir dem Grebin, der do leit obir dem

Tutschel¹⁸. Suld man nw von dem nedirsten vorte¹⁹ beneden Grebin geen des negesten, des man kunde auff die Bew(ir), wo man sie trefe, so ginge euch kein see abe. Suld man abir denselbin vort gerichte geen uff die Bew(ir), so vurchte wir, das uns die Granße²⁰ abegeeth. Sal man nw von dem vorte geen, der obir dem Grebin ist, obir dem Thutschel negist auff die Bew(ir), so ginge uns die Thutschel abe, und ouch Grebin. Suld man abir von deme vorte gerichte auff die Bew(ir) geen, so wirt es die Mete²¹ und Bew(ir) hoeg treffen, so vurchte wir, das uns Rogel²² und Granße abegeet. Sundir wir haben wol vornome(n) von den Polen von Johan(n)es-b(ur)g²³, das die Maßawer der czweier vorte keinen halten wellen, noch den vort von der Kayona²⁴, sundir die nemen und spreche(n) von eyme fliesse, das kumpt aus dem Rawczisken²⁵, das heissen sie auch die Kayona²⁶, das hat kein wasser itczunt nicht, und ist vortruget, und ist ouch kein flies nicht und leit hinder dem Barbensee²⁷. Und meinen von demselbin [fliesse] vort czugeen durch den Rawczisken, durch den ort uff den vort, alzo das Rawczisken²⁸ flies vellet yn die Licke. Das ist wol eines gute(n) steynworffs nedenwendig der brucken, die ir lieset machen, do ir das hws czur Licke²⁹ liesset buwen. Wen(n) man nu vort gerichte von dem vorte sulde geen auff die Bew(ir), so wurde man noch hoger die Mete und Bew(ir) treffen, und besorgen uns wurde abegeen das flies Malke³⁰ das aus dem Salmant³¹ flusset, und ouch das Licken flies¹⁴, sundir also wir gegangen haben und geen mochten, und ouch wo wir nicht geegen kunden, das wirt euch her Austyn³² wol undirrichten und muntlichen sagen bas denn wir es euch kunnen schreiben.

^a Wyraz prawdopodobnie niedokończony i nieskreślony, po którym wpisano właściwe niemieckie tłumaczenie polskiej nazwy Łosiowa Biel (=Łosiowe Bagno).

¹ Michał Kűchmeister (II/III 1411 – 9 I 1414). ² Henryk von Plauen (9 XI 1410 – 14 X 1413). ³ Dolne Prusy. ⁴ Proces polsko-krzyżacki w Budzie, 28 VI – 24 VIII 1412 r. ⁵ Korczwoda, rzeka, drugie, dolne ramię Łabny, lewy dopływ Pisy. ⁶ Pisa, prawy dopływ Narwi. ⁷ Łosiowa Biel, bagno w środkowym biegu Skrody i Łabny. ⁸ Niemieckie tłumaczenie nazwy Łosiowa Biel. ⁹ Skroda, prawy dopływ Pisy. ¹⁰ Chojna, prawy dopływ Wissy. ¹¹ Wissa, prawy dopływ Biebrzy. ¹² Biebrza, prawy dopływ Narwi. ¹³ Odniesienie być może do opisu granicy z czasów Lutera z Brunszwiku. ¹⁴ Łek, dzisiejszy Ełk, prawy dopływ Biebrzy. ¹⁵ Wincenta, lewy dopływ Pisy. ¹⁶ Kamienny Bród na Łeku, między Prostkami a Boguszami. ¹⁷ Jezioro Graywy (Grajewskie), na Łeku. ¹⁸ Jezioro Toczyłowo, na lewym brzegu Łeku. ¹⁹ Inny pobliski bród na rzece Łek, leżący w dół od poprzedniego, koło wsi Kacprowo. ²⁰ Jezioro Dręstwo, z którego wypływa Jegrznia, lewy dopływ Łeku. ²¹ Netta, prawy dopływ Biebrzy. ²² Jezioro Rajgrodzkie. ²³ Pisz, miasto, siedziba prokuratorstwa od około 1360 r. ²⁴ Tzw. Kiejstutów Bród, przy ujściu Chojny do Wissy. ²⁵ Rożyńsk, dziś Jezioro Dybowskie, na północ od Wissy. ²⁶ Inna Chojna, nieznanany suchy ciek, na południe lub na zachód od jeziora Borowe. ²⁷ Jezioro Borowe, na północ od Chojny i Wissy. ²⁸ Rożanica, prawy dopływ Łeku, uchodzący koło Prostek. ²⁹ Łek, dzisiejszy Ełk, miasto, siedziba prokuratorstwa od początku XV. ³⁰ Małkiń (odcinek Jegrzni), rzeka łącząca jezioro Selmęt Wielki z Rajgrodzkim. ³¹ Jezioro Selmęt Wielki. ³² Skądinaąd nieznanany.

Nr 8

B.m.d. [około 1397-1398?]

Opis granicy między Mazowszem i prokuratorstwem piskim, na wschód od Pisy.

Kop.: Berlin-Dahlem, Geheimes Staatsarchiv, Preussischer Kulturbesitz, XX. HA, Staatsarchiv Königsberg, Ordensfoliant 270a, k. 95v. Wpis z drugiej dekady XV w. Tytuł: Von der grenitczen der Mazaw. Na marginesie ręką nowożytną: Johanspurck.

Dis seint die greniczen czwusschen Johansburg¹ und der Maßaw uff gener seit der Pisse² gehalden von alders wegen, also die Korczwoyda³ in die Piße vellet, auffzugeen die Korczwoyda bas auff das bruch Lossonybeali⁴, vort gerichte czugeen uff die Snode [s]⁵, also die Snode entspringet, vort gerichte czugeen also die Chogena⁶ in die Croniða⁷ vellet, vort die Winßse⁸ ob in die Bebir⁹ und do hebit sich die littawische grenitcz¹⁰ mit dem orden.

¹ Pisz. ² Pisa. ³ Korczwoda. ⁴ Łosiowa Biel. ⁵ Skroda. ⁶ Chojna. ⁷ Zapewne nazwa pospolita 'krynica', odnosząca się do Wissy. ⁸ Wissa. ⁹ Biebrza. ¹⁰ Granica wyznaczona w 1398 r. traktatem salińskim.

Nr 9

B.m.d. [około 1397-1398?]

Opis granicy między prokuratorstwem piskim a Mazowszem, na wschód od Pisy.

Kop.: Berlin-Dahlem, Geheimes Staatsarchiv, Preussischer Kulturbesitz, XX. HA, Staatsarchiv Königsberg, Ordensfoliant 270a, k. 95v. Wpis z drugiej dekady XV w. Tytuł: Von der grenicze czum Reyne¹.

Dis sein die grenitcze die hie nochgeschreben steen czwusschen Johansb(ur)g² und der Maßawe uff jenseit der Pisse³ gehalden von alders wege(n), also die Korczwode⁴ in Piße vellet, uffzugeen die Korczwode bis uff das bruch Lossonybeala⁵ vort gerichte czugeen uff, do die Schrode⁶ entspringet, vort czugeen alzo die Chugena⁷ in die Wusse⁸ velt, vort die Wusse ab in die Bebir⁹ und do hebit sich an die lyttowische grenitcz¹⁰ mit dem orden.

¹ Ryn, miasto, siedziba komturstwa w latach 1393-1397, 1418-1422 oraz po 1477 r. ² Pisz. ³ Pisa. ⁴ Korczwoda. ⁵ Łosiowa Biel. ⁶ Skroda. ⁷ Chojna. ⁸ Wissa. ⁹ Biebrza. ¹⁰ Granica wyznaczona w 1398 r. traktatem salińskim.

Nr 10

B.m.d. [około 1394?–1397]

Opis granicy między Mazowszem i prokuratorstwem piskim.

Kop.: Berlin–Dahlem, *Geheimes Staatsarchiv, Preussischer Kulturbesitz, XX. HA, Staatsarchiv Königsberg, Ordensfoliant 270a, k. 95v. Wpis z drugiej połowy XV w. Tytuł:* Von der grenicz bey Sand Johansburg¹.

Dis sein die greniczen bey Johanspurg: vom Raducken² auff den Registmedien³, von dannen czugeen gerichte als das flyes K o r c z w o d d e⁴ vellet in die Pisse⁵ dovon czugeen bas do die Bebir⁶ und die Nare⁷ czusampnefallen. Das die rechte grenitcze ist, die der pfleger czu Girdawen⁸ gegange(n) hat.

¹ Pisz. ² Raduka (dzisiejsza Baranówka), lewy dopływ Orzyca i las porastający dorzecze tej rzeki. ³ Las o nieznannej bliżej lokalizacji na prawym brzegu Pisy. ⁴ Korczwoda. ⁵ Pisa. ⁶ Biebrza. ⁷ Narew, prawy dopływ Wisły. ⁸ Gierdawy (Gerdauen), dziś Żeleznodorożnyj, miasto, siedziba prokuratorstwa od 1336 r., w latach 1393–1397 podległego komturstwu ryńskiemu.

Nr 11

B.m.d. [po 15 II 1413 – przed 8 III 1414]

Opis granic między księstwami mazowieckimi i Zakonem.

Kop.: Berlin–Dahlem, *Geheimes Staatsarchiv, Preussischer Kulturbesitz, XX. HA, Staatsarchiv Königsberg, Ordensfoliant 270a, k. 101. Wpis współczesny. Tytuł:* Hy noch volgen dy grenitcz(e)n tzwischen den herre(n) hertzogen d(er) Massow und den herr(e)n des ordens.

Anhebende am fliesse obengedocht Wuysse¹ tzugende gerichte off das vlies Choyna², van der Cchoyna [s] bis do das vlies Scroda³ entspringet, von dannen gerichte tzugeen off das bruch L o s s o w a b e a l⁴, von danen gerichte gende bis off dy K o r t z w o d a⁵ von^a da(n)nen tzugeen alz K o r t z w o d a in dy Pyße⁶ vellet, von danne(n) gerichte tzu geen bis an das vlies Boleschoffka⁷, do sy mit Thurosla^b tzusammenko(m)met^c. Und ist offenbar, das das land bin dissen obengeschr(eben) grenitcz(e)n ken Pr(e)ussen wert ist von lang(e)n alden joren das land tzu Galind(e)n⁹ genand, und sint bo(e)ssen heiden von alders gewesen, und vortreben sint von dem orden vor lang(en) tzeit(en) ungedentlich(e)n joren, und nicht von den Masowern.

^a Poprawione z vom? i następuje skr. den. ^b Następuje skr. in. ^c Następuje skr. den see Rubin¹⁰.

¹ Wissa. ² Chojna. ³ Skroda. ⁴ Łosiowa Biel. ⁵ Korczwoda. ⁶ Pisa. ⁷ Boleszówka, dopływ Turośli (Rudnej?). ⁸ Turośl, prawy dopływ Pisy. ⁹ Galindia, dawny obszar plemienny wokół wielkich jezior mazurskich. ¹⁰ Rybno, jezioro na Rybnicy, prawym dopływem Pisy.

Nr 12

B.m.d. [1413]

Wykaz świadków potwierdzających przebieg granicy komturstwa bałgijskiego z Mazowszem.

Kop.: Berlin-Dahlem. Geheimes Staatsarchiv, Preussischer Kulturbesitz, XX. HA, Staatsarchiv Königsberg, Ordensfoliant 270a, k. 103. Wpis współczesny. Tytuł: Dis nochgeschr(eben) sint die getzung der belgischen grenitzen, als hynoch benennet wurden.

Czum irst(e)n d(er) phleger vom Ry(e)ne¹, Raphael von Joh(ann)esborg², Woytzech Wormichen³, Jenchen von Johannesborg⁴ und Mertin Jeger⁵, und Jacob Letzman³, ite(m) ab(er) Jacob Letzman³, Staschke Prybitke³. Dy(e) ob(e)ngeschr(eben) well(e)n is by ire(n) eyden behalden, das dy^a obe[n]geschr(eben) grenittz(e)n der orden von alders gehald(e)n hot und das is ey(ne) rechte grenitcze des ordens. Sy und dy obengechr(eben) wilt-nisse und land bin den obengechr(eben) grenitcz(e)n hot d(er) ord(e)n bes-sessen und ir gebrucht mit aller noczbark(eit), mit frocht(e)n glich irem^b and(er)n lande. Hot sy imand doran gehindert, den hot man gericht, so verre ab h(er) irwest word(e)n ist.

^a Następuje skr. obengesch. ^b Następuje skr. al.

¹ Nieznany prokurator ryński. ² Zapewne Hannus Raphael, wystannik prokuratora piskiego na Mazowsze i Litwę w 1409 r., CEV, nr 417, w 1424 r. mieszkaniec Pizsa, R. Seeberg-Elverfeldt, *Der Verlauf der Besiedlung des ostpreussischen Amtes Johansburg bis 1818*, „Altpreussische Forschungen”, 11, 1934, s. 43; G. Białuński, *Kolonizacja „Wielkiej Puszczy” (do 1568 roku) — starostwa piskie, etckie, straduńskie, zelkowskie i węgoborskie (węgorzewskie)*, Olsztyn 2002, s. 23–24. ³ Skądinąd nieznanany. ⁴ Skądinąd nieznanany, może identyczny ze wzmiankowanym w 1424 r. Jenike, sołtysem z Pizsa, *ibidem*, s. 42, 43. ⁵ Skądinąd nieznanany, może identyczny ze wzmiankowanym w 1424 r. Marcinem z Pizsa, *ibidem*, s. 43.

Unknown Description of the Border between Mazovia and the Teutonic Order. Part II: the Military District of Bałgij (the Court Districts of Pisz and Ełk)

The second part of the article deals with heretofore unknown descriptions of the southern border of the court district of Pisz, part of the military district of Bałgij (temporarily Ryńsk), which started on the river Boleszówka, a tributary of the Turośl (Rudna) and then ran eastward along the Kolno Upland. This fragment of the frontier between Mazovia and the Teutonic Order, all the way to the head-spring of the Biebrza, was also established in the course of negotiations conducted in Bratian in 1343, and followed the northern edge of the Upland. Meanwhile, in the descriptions under examination we encounter a boundary delineated across the centre of the Upland, from the mouth of the Korczowoda (Łabna) to the Pisa, crossing the Łosiowa Biel marshes and then along the Skroda, the Chojna and the Wissa, up to the mouth of the Biebrza, which corresponded approximately to the territorial claims made by the Order during the 1330s and 1340s. The frontier ended at mouth of the Biebrza emptying into the Narew (no. 10), which was a consequence of a seizure of the county of Goniądz by Lithuania in about 1397 (sanctioned in the peace signed on Salin island in 1398) at a time when the land of Wissa was leased by the Teutonic Order (to the beginning of 1402).

Some of the examined descriptions remain undated. The first, most extensive one (no. 7), most probably written by Jan von Sayn, the military commander of Bałgij, originates from 1405–1407, and in May 1412 found itself among documents whose purpose was to assist an Order mission setting off for negotiations with the Polish side in Buda. The mission was headed by Grand Marshal Michael Kūchmeister, and the document itself, probably in the form of a copy, was sent to the grand master. This is the second most important description (after the one contained in a letter by Henry Holt, the military commander of Ostróda, 15 February 1413), since it depicts the mechanism of the efforts of the Teutonic Knights aimed at a legal appropriation of a considerable part of the Mazovian territory, located to the south of the border from 1343, and demarcated by the Pisa, the Łabna, and the Skroda, and then the Wissa, the Łek and the lower Biebrza. The document in question also discusses Mazovian claims to terrains on the left bank of the Łek, and presents five versions of delineating the boundary.

The preparation of the document was probably based on three consecutive descriptions (no. 8–10), made at the end of the fourteenth century. Since they do not contain unambiguous elements enabling their datation, and the contents exceed our knowledge about the formation of the boundary between Mazovia and the Teutonic Order as well as their mutual relations, it seems worth considering the possibility of conciliating the contradictory elements contained therein. Doubts about the datation of description no. 9 stem from the fact that the depicted frontiers were to have been those of the military district of Ryńsk (which existed in 1393–1397), while the Lithuanian frontier starting at the spot where the Wissa disembogues into the Biebrza would indicate a period following the signing of the treaty of Salin (1398). It is possible to conciliate this fact with the presupposition that the Lithuanians attained the boundary along the Biebrza at the latest at the beginning of 1397. The origin of description no. 10 was established by the authors of the article as the period of the affiliation of the military district of Gierdawa to the military district of Ryńsk, i. e. 1394–1397. As a result, they accepted that the most likely date of the origin of descriptions no. 8–9 was 1397–1398, and that of description no. 10 — 1394?–1397. The next description (no. 11), a continuation of descriptions no. 5 and 6 examined in the first part of the article, also originated after 15 February 1413 and prior to 8 March 1414. It is supplemented by description no. 12, with a list of witnesses confirming the course of the border described

therein. The intention of both parts of the article was to supplement heretofore knowledge about the border disputes between Mazovia and the Teutonic Order from the last quarter of the fourteenth century to the second decade of the fifteenth century. The authors wished to achieve this goal by publishing unknown descriptions of the boundaries made for the purpose of a Polish–Teutonic Order trial conducted after the battle of Grunwald (or prepared earlier and only used at the court proceedings). At the same time, it became apparent that the descriptions offer information about heretofore unknown events from the history of relations between Mazovia and the Order, Mazovian and Order officials (such as Dytrych, the “procurator” of Wielbark), the residents of borderland villages, as well as numerous Polish and, to a much lesser degree, Prussian toponyms occurring along the frontiers. The descriptions also confirmed other names. Apparently, the publication of the descriptions was justified, and made it possible to become acquainted with new aspects of the border controversies between Mazovia and the Teutonic Knights, which up to now have been known only from outdated, frequently nineteenth-century ascertainments made by German and Polish researchers, and brimming with errors. Hopefully, the presented study will encourage researchers dealing with other domains of science to pursue a further archival survey of the legacy of the Teutonic Order.

Translated by Aleksandra Rodzińska-Chojnowska